

Protestantska društvena etika: primjeri iz povijesti protestantskih denominacija

Sakač, Matej

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Department of Culturology / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Odjel za kulturologiju**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:156:608089>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the diploma theses of the Department of Cultural Studies, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek](#)

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA

U OSIJEKU

ODJEL ZA KULTUROLOGIJU

DIPLOMSKI RAD

PROTESTANTSKA DRUŠTVENA ETIKA:

PRIMJERI IZ POVIJESTI PROTESTANTSKIH DENOMINACIJA

Osijek, lipanj 2018.

Matej Sakač

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA

U OSIJEKU

ODJEL ZA KULTUROLOGIJU

TEMA: Protestantska društvena etika: primjeri iz povijesti protestantskih denominacija

PRISTUPNIK: Matej Sakač

TEKST ZADATKA: Rad se bavi analizom protestantske etike na temelju teologije i primjera iz protestantskog okružja. Rad će obuhvatiti glavne protestantske događaje i kretanja, te će na njima pokazati kako je protestantska teologija mijenjala kulturu i društvenu etiku ondje gdje se nalazila. Da bi se to potvrdilo bilo je potrebno obuhvatiti predreformaciju, Luthera, Calvina, anabaptiste, reformaciju u Engleskoj u 16. i 17. stoljeću, zatim metodistički pokret u 18. stoljeću koji se postupno kreću prema pokretu pentekostalizma koji nastaje na početku 20. stoljeća. Samim time, obradit ćemo i poznatu tezu Max Webera o protestantskoj etici i duhu kapitalizma.

Osijek, lipanj, 2018.

Mentor:

izv. prof. dr. sc. Željko Pavić

Predsjednik odbora za završne
i diplomske ispite:

doc. dr. sc. Ivica Šola

DIPLOMSKI RAD

ZNANSTVENO PODRUČJE: Društvene znanosti

ZNANSTVENO POLJE: Sociologija

ZNANSTVENA GRANA: Posebne sociologije

Prilog:

Izrađeno: 28.lipnja 2018.

Primljeno:

Mj:Osijek

Broj priloga:

Pristupnik: Matej Sakač

Mentor: izv. prof. dr.sc. Željko Pavić

Zahvaljujem se svim prijateljima koji su bili podrška tijekom studija, svojoj obitelji, te najviše svojoj supruzi Leoni.

Soli Deo Gloria

SADRŽAJ

UVOD	3
1. STANJE CRKVE PRIJE REFORMACIJE	4
1.1. Petar Valdo i valdenzi.....	4
1.2. John Wycliffe i lolardi	7
1.3. Jan Hus i husiti	9
1.4. Erazmo Roterdamski i kršćanski humanizam	11
2. REFORMACIJA NA KONTINENTU	13
2.1. Martin Luther	13
2.1.1. Rani život Martina Luthera	13
2.1.2. Martin Luther i evanđelje	15
2.1.3. Lutherova borba	17
2.1.4. O slobodi kršćanina	19
2.1.5. Lutherove daljnje aktivnosti	22
2.1.6. Plodovi Lutherovih nastojanja	23
2.1.7. Odnos Crkve i države	24
2.2. Jean Calvin i širenje kalvinizma.....	25
2.2.1. Rani život Jeana Calvina	25
2.2.2. Calvin u Ženevi i podjela vlasti.....	26
2.2.3. Kalvinizam, Božja suverenost i predestinacija	28
2.2.4. Calvinov utjecaj na Francusku, Škotsku i Nizozemsku	29
2.3. Radikalni reformatori	30
2.3.1. Anabaptistička struja	30
3. REFORMACIJA U ENGLJSKOJ I NOVOM SVIJETU	32
3.1. Nastanak Engleske crkve	32
3.2. Puritanizam.....	33

3.3. Pokret metodizma i borba za humanost	34
3.4. Pentekostalizam.....	37
3.5. Protestantska etika i kapitalizam	38
ZAKLJUČAK	40
LITERATURA.....	41

UVOD

Ovaj diplomski rad bavi se temom etike, odnosno društvene etike koju je oblikovao protestantizam. Rad sadrži istraživanje koje se bazira na povijesnim društvenim činjenicama nastalim od 16. do 21. stoljeća. Nadalje, postupnim istraživanjem protestantizma i njegova djelovanja unutar Crkve i društva, napraviti ćemo pregled rezultata reformatorskih djelovanja u društvenom uređenju. Prema teologu Jamesu H.O. Kombou „društvena etika tako ima veze s načelima i smjernicama koje reguliraju dobrobit blagostanja unutar društva, posebice s obzirom na utvrđivanje što se smatra ispravno i pravedno i plemenito.“ (esv.org) Slično tome, Brian Matz navodi da je društvena etika zasnovana na fundamentalnoj etici koja istražuje osnovna pitanja i termine, tj. pitanje se postavlja – kako živjeti dobro i sretno i na koja pitanja treba odgovarati vezana za društvo, dok je primjena fundamentalne etike ustvari društvena etika, koja se bavi društvenim uređenjem. Ona proučava kako se etika odvija u nekom društvenom sustavu. (2017, xiv) “Ona proučava u kojoj mjeri etika koju društvo drži odgovara društvenim strukturama koje su njezini članovi izgradili.“ (Matz 2017, xiv) Osnovne su neke veze i termini kojima se takva etika bavi i kojima će se baviti ovaj diplomski rad. To su ljudsko dostojanstvo, opće dobro, pravda, solidarnost i supsidijarnost (usp. Matz 2017).

Ono što ćemo promatrati i analizirati kroz povijesne događaje i protestantsku teologiju jest njihov utjecaj na kulturu, državu, život pojedinca i općenito poimanje života unutar protestantskog životnog poziva – življenja po vjeri u Boga. Vidjet ćemo kako je protestantski odnos prema poslu zasnovan na biblijskim principima, te kako ga je teologija o vlasti i Crkvi unaprijedila. Ništa od toga ne bi bilo moguće, da se protestantizam nije vratio na načelo autoriteta Pisma. Ovaj rad obuhvaća upravo to, kroz nekoliko stoljeća proučit ćemo dostižnost protestantizma, okolnosti iz povijesti i kako su ideje reformatora utabale put za razvijanje društvene etike. Reformacija je bila prekretnica, pokret koji je pokrenuo stvari od velike važnosti - vraćanje na izvore, življenje vjere u svijetu, a ne u redovničkom okruženju.

Povijesni pregled koji ćemo iznijeti jest pregled povijesnog razvoja protestantizma i po autorovom, povijest značajnijih događaja i ljudi unutar pokreta protestantske reformacije.

1. STANJE CRKVE PRIJE REFORMACIJE

Kad postavljamo pitanja o reformaciji¹, ne možemo zaobići neka imena, događaje, kretanja i stanje Crkve koje je bilo prije 1517. godine. Ne bismo trebali podrazumijevati to da je Martin Luther jedini koji je nešto napravio u smjeru reformacije Crkve. Prije reformacije postojali su pokreti i ljudi koji su pripremili područje djelovanja u koje će Luther kasnije doći. „Već davno prije Lutherova nastupa rođene su zamisli, probuđeni osjećaji i stvoreni uvjeti koji su protestni nastup protiv Crkve ne samo olakšali već ga učinili i neizbježnim, i to u tolikoj mjeri da možemo govoriti o nekakvoj nužnosti.“ (Kolarić 2005, 422) Prema tome, možemo lako zaključiti da reformacija nije odgovorna samo po sebi za događaje koji su slijedili, te da Martin Luther nije jedini krivac, ako to tako možemo nazvati, reforme Crkve. Stanko Jambrek, hrvatski povjesničar i teolog, navodi da „[su] duhovni poticaj reformaciji dali valdenzi, John Wycliffe i lolardi te Jan Hus i husiti“, te dodaje da „s humanističke strane temelje joj je postavio Erazmo sa svojim djelima.“ (2007, 327)

Svi oni su imali jednu perspektivu: stanje Crkve. Iako se stanje Crkve razlikuje od stoljeća do stoljeća, najviše joj se prigovaralo zbog ovlasti, iskrivljenosti, pogubljenoj tradiciji, negiranju autoriteta Pisma. U sljedećim poglavljima, vidjet ćemo ne samo aktivnosti onih koji su protiv nje, već kakva je otprilike Crkva u svojim periodima te kako je stanje Crkve rezultiralo otporima i pokretima unutar Crkve i van nje.

1.1. Petar Valdo i valdenzi

Jedno od obilježja koja ćemo kasnije vidjeti kod reformatora, poput ukidanja mnogih sakramenata, ostavljanja idolopoklonstva, molitve svecima i mrtvima te naglasak na propovijedanje Božje riječi² jest došlo na svoju snagu među grupom koju nazivamo valdenzi po Petru Valdu (1140. – 1205.)³. Ako bismo trebali govoriti o počecima protestantske etike u srednjem vijeku, onda Petar Valdo zauzima posebno mjesto kao onaj koji krči put nečemu što bismo mogli nazvati „Božji poziv“. Njegov poziv jest propovijedati siromašnima i biti sličan njima. Kolarić navodi da je Petar Valdo živio u Lyonu u Francuskoj, te da se sâm odlučio na siromašan način života i skupio ljude oko sebe koji su na isti način živjeli kao i on (usp. 2005, 86). Što se tiče same priče, tj. kako je bio potaknut na to da se počne brinuti za siromašne te da sama skupina živi na taj način života, nalazimo sljedeći opis: „Potaknut legendom o sv. Aleksiju

¹ Lat. *reformare*, promijeniti, preobraziti

² Istoznačnica za Bibliju.

³ Franc. Pierre de Vaux

(rimski patricij iz V. st., koji se nakon 17-godišnjeg izbivanja ponovno vratio u roditeljski dom, gdje je neprepoznat umro, napušten i siromašan), Valdo napušta svijet, odriče se svog bogatstva u korist siromašnih, želeći se posvetiti životu apostolskog siromaštva.“ (Kolarić 2005, 86)

Valdo je, inspiriran pričom, promijenio svoj život i svoj pogled na život, i nastojao živjeti primjerom drugima, ali slijedeći primjer Isusa. To potvrđuje Jambrek kad navodi da je „razdao sav svoj imetak, odlučivši slijediti primjer Isusa, propovijedati evanđelje i živjeti jednostavno.“ (2007, 408) Imao je mnogo sljedbenika koji su slijedili njegov primjer, a, iako je tadašnji papa odobrio njegovo propovijedanje (1179), lionski biskup mu je zabranio propovijedanje, što je rezultiralo još predanijim življenjem i propovijedanjem. Kasnije mu i papa 1184. zabranjuje propovijedanje, te ga je izopćio i progonio zajedno sa njegovim sljedbenicima valdenzima. Pokret je bio organiziran kao crkva s biskupima, svećenicima i đakonima. Ono se proširilo na Lombardiju i Francusku te po ostalim dijelovima Europe. Kasnije su 1214. proglašeni hereticima⁴ i šizmaticima⁵, te su do kraja 13. stoljeća postali jedan progonjen pokret (usp. Jambrek 2007, 408). Valdenzi bi odbijali „crkveni autoritet, hijerarhiju, crkvenu predaju“ zatim bi odbacivali „štovanje slika i relikvija, čistilište, molitve u misama za pokojne, oprost, zakletvu, desetinu, nošenje oružja i smrtnu kaznu.“ (Kolarić 2005, 87). „Valdenzi su vjerovali i naviještali da treba vjerovati Svetom pismu⁶ jer ono sadržava sve što treba za čovjekovo spasenje.“ (Jambrek 2007, 408) Zbog toga su odbacili i štovanje svetaca, molitve za pokojne, proučavajući Bibliju i živeći prema njenom nauku, odbacujući tradiciju. Vjerovali su prema Jambreku da je samo „jedan posrednik između Boga i ljudi.“ (2007, 408) Ono se odnosi na Isusa Krista.

Ako promotrimo vjerovanja koja su valdenzi imali, način života koji su živjeli, možemo doći do zaključka da je njihova vjera gradila posebno okruženje. Ono nije pogodovalo tradiciji tadašnje Rimske crkve, bili su proganjani, imali su sve više sljedbenika, kroz progonstva su jačali u vjernosti i sljedbi te su na taj način utabali put reformatorima. Pokazali su svojim djelovanjem da nisu zadovoljni stanjem Crkve i da je potrebna promjena unutar nje same. Prema iznesenim izvorima oba autora vidimo da je Sveto pismo uvelike utjecalo na razvoj ideja i življenja. Autoritet Biblije počeo je biti alat protiv tradicije i djelovanja ondašnje Rimske crkve.

⁴ „Pojam dolazi od grčke riječi *háiresis* (»izbor«) i u svome izvornom značenju predstavlja isticanje jednoga posebnog vida istine na štetu organske cjeline ili povezanosti s drugim istinama. U katoličkom okruženju hereza je ne samo nijekanje neke pojedine činjenice (materijalno), nego i slobodno, ustrajno i svjesno nijekanje (formalno) jedne ili više vjerskih istina koje naučava Crkva.“ (Starić ur., 2009)

⁵ „Shizma ili šizma (grč.), u crkv. povijesti, naziv za raskol, odvajanje skupina vjernika od jedinstvene Crkve. Javlja se već u najstarijoj Crkvi (nestorijanci, monofiziti).“ (Kovačec ur., 1996)

⁶ Istoznačnica za Bibliju.

Petar Valdo nije bio sam sa svojim sljedbenicima u idejama poput vraćanja na Pismo kao autoritet življenja i mjerila Crkve i duhovnosti. Iako začetnici valdenškog pokreta nisu mogli sve predvidjeti, njihove ideje utrle su put mnogim predreformatorima. Francuski povjesničar Pierre Chaunu objašnjava razvoj sličnih pokreta: „Postoji, dakle za vrijeme najvećeg uspona Crkve, u brojnome Kršćanstvu popunjenog svijeta, neki radikalno novi oblik prijepora unutar Crkve; u tom smislu postoji kontinuitet između Valda, Wycliffa, Husa, Luthera i Calvina. Neupitna, svima zajednička solidarnost s dogmatskom izgradnjom 'pravovjernog' kršćanstva trećeg, četvrtog i petog stoljeća, koja je pobijedila gnozu⁷ i arijevtvo⁸, ne samo da ne smanjuje napetosti nego ih i povećava.“ (2002, 174) Valdo svojim odgovorom radikalnosti u svom životu i u životu svojih sljedbenika odgovara pomutnji vjerovanja i prakse ondašnje crkve. Njegov, i kasnije Wycliffov, Husov, Lutherov i Calvinov temelj jest vraćanje na ispravnost vjeroispovijedanja i značaj Biblije. Kasnije će se pokazati da njihov utjecaj nije bio na temelju nekih novih ideja, već na vraćanju Pismu. No Valdo i ljudi nakon njega razlikuju se po tome što sam kontekst izvanjskog svijeta je drukčiji. Ni jedan od njih nije radio u istim okolnostima, svako je imao drukčije izazove. U prilog tome Chaunu piše da „[je] izvanjski svijet doživio nevjerovatne promjene tijekom četiriju stoljeća“, ovdje misli na period od Valda do Calvina, te nastavlja kako je Valdo „suvremenik svijeta koji još nije popunjen, gdje akulturacija pismom na narodnim jezicima još nije započela“, a „Wycliffe i Hus su suvremenici svijeta koji je možda i prepun.“ (2002,174) Time se da naslutiti da Crkva onoga vremena nije mogla u potpunosti uzeti valdenške ideje već se trebalo strpjeti do dolaska Luthera koji je stupio na scenu Crkve i razotkrio mnoge pogreške vjeroispovijedanja i crkvene prakse.

Valdo još živi u vremenu gdje nije bilo tiskarskog stroja, i samim time je bilo otežano sve, od širenja ideje i do prihvaćanja istih. Bruce Shelley jasno daje do znanja da „[su] valdenzi bili pokret vraćanja Bibliji, da su ih godinama mnogi evanđeoski kršćani pokušali predstaviti kao 'reformatori' prije Reformacije.' Ako ga usporedimo s rimokatoličkom doktrinom papinskog autoriteta, poziv valdenza na vraćanje Bibliji zaista zvuči poput Luthera ili Calvina. No njihovom razumijevanju spasenja, životu pokore i siromaštva, nedostaje jasna nota Božje milosti koja je tako moćno zazvučala u Reformaciji.“ (1982, 227) Iako njihovo vjeroispovijedanje tj. njihova teologija nije bila slična u nekim stvarima Lutherovoj i

⁷ Grč. *gnosis*, prava spoznaja – „mistična filozofsko-religijska spoznaja, oblik znanja koji se dobiva unutarnjim prosvjetljenjem, a ne umnom spoznajom. Gnosticizam je heretičko učenje u ranom kršćanstvu koje je naglašavalo oslobođenje od svijeta usvajanjem ezoterijskih znanja koja sadrže tajna otkrivenja skrovitih, samo upućenima dostupnih znanja.“ (Jambreč 2007, 191)

⁸ „Arijanstvo (arijanizam), kršč. heretičko učenje aleksandrijskoga svećenika Arija (256? – 336) i sljedba koja je zastupala njegovo učenje o Sv. trojstvu, a po kojemu sin božji nije istobitan s ocem, nego mu je samo sličan i najsavršenije je stvorenje.“ (Kovačec 1996, 44)

Calvinovoj, vidimo kako su utabali put jednoj vrsti etike koja zagovara potrebe siromašnih i vraća razmišljanje prema Bibliji.

1.2. John Wycliffe i lolardi

U vrijeme prije Reformacije, postoji ne samo netko poput Petra Valda na sceni Crkve koji počinje naglašavati autoritet Biblije, već imamo ljude i u Engleskoj kojima je stalo do suverene istine i koji stoje protiv sustava Rimske crkve. Shelley spominje o Johnu Wycliffu (1324. – 1384.) da se malo poznaje njegovo rano razdoblje života, tek kasnije se spominje da je bio student na Oxfordu, te da je 1372. dobio doktorat i bio jedan od vodećih profesora (usp. 1982, 243). Chaunu pak govori o da „[je] od 1365. do 1375. Englesko kraljevstvo koristilo njegov pravnički talent u sukobu, uglavnom financijske prirode, koji ga je suprotstavljao avinjonskom papinstvu.“ (2002, 177) Negdje u isto vrijeme kada i počinje *devotio moderna*, religija koja je više osobna i ne suprotstavlja se Crkvi kao instituciji, Wycliffe izlazi sa svojim stajalištima o autoritetu Svetog pisma. Tih godina oko 1378., za vrijeme velike šizme, Wycliffe izlazi sa svojim idejama o Crkvi i državi, te njegove argumentirane rasprave i njegova sumnja u moć Crkve nad državom postižu svoj krajnji cilj – poziv na razmišljanje i na autoritet Svetog pisma (usp. Chaunu 2002, 176-179). Shelley navodi da „[je] gorući problem toga vremena bilo pitanje 'nadmoći' ili 'vlasti' nad ljudima“ te da su „se [svi] mislioci složili da vlast dolazi od Boga.“ (1982, 243) Pitanje s obzirom na povijesne okolnosti je sljedeće: „no, koliko je ispravno da je vladavina od Boga prenijeta zemaljskim vladarima?“ (Shelley 1982, 243) Odgovor na to Wycliffe daje u svojim pisanim raspravama.

Prva od tih rasprava iz 1376. jest *De dominio divino* koja je ustvari rasprava doktrinalnog pitanja Crkve. Chaunu kaže da ova rasprava „stavlja u pitanje zaglavni kamen srednjovjekovne ekleziologije, točnije, konkretno crkveno iskustvo.“ (Chaunu 2002, 177) Wycliffe je ovdje utabao put samim reformatorima, jer kasnije će se vidjeti da se slična razmišljanja prenose i na Luthera. Ovdje, ustvari, Wycliffe govori o Božjoj vlasti, zatim o doslovnosti tumačenja biblijskih tekstova. „Wycliffe osjeća veličinu Boga stvoritelja, apsolutnog gospodara ovoga svijeta kojim izravno upravlja.“ (Chaunu 2002, 177) Luther i Calvin podržat će ovakve ideje u svojoj teologiji i ići posebno k temi Božje suverenosti. Prema Wycliffu u *De civili dominio* iz 1377. čovjek nema vlast, a sama vlast u državi je posljedica čovjekovog pada, dok kler može samo objavljivati Božju zamisao, ali je ne i provoditi (usp. Chaunu 2002, 178). Ako uzmemo u obzir ovakav stav u kojem Wycliffe počinje obrazlagati božansku vladavinu, ono se definitivno suprotstavlja onome što Rimska crkva nalaže, direktan

utjecaj na kraljeve i vladare, kako bi se provodili obostrani interesi. Kad o Crkvi govori, Wycliffe zaključuje u raspravi da „Crkva više nije institucija, kanal svakog posredovanja, ona je tijelo izabranih.“ Chaunu želeći napraviti poveznicu u povijesti navodi da ova rasprava „sadrži cijelu husitsku, i stoga cijelu protestantsku ekleziologiju.“ (2002, 176) Izabranje, predestinacija samo su od nekih pojmova kojim su se bavili protestanti, ali koji su svojom teologijom izabranja i predestinacije ponukali temelje rimokatoličke tradicije te izazvali pozamašan broj protivnika. Zato i kaže Chaunu da je Crkva tijelo izabranih i da je u tome protestantska ekleziologija, jer Luther će doći sa idejom svećenstva svih svetih, kojom će objaviti jednakost i uključenost svih vjernika u promicanje evanđelje i Kraljevstva Božjeg jer „'Bog ne daje vlast svojim slugama, bez da im prvo ne da sebe'.“ (Shelley 1982, 244). Svatko ima jednakost pred Bogom, čovjek i Bog imaju jedinstvenu komunikaciju, mise su s time nepotrebne (usp. Shelley 1982, 244). Ono će za općenito protestantsku etiku predstaviti oblik zajedništva, i poimanje svakog života kao poziv od Boga, bio on rad ili služba u Crkvi.

Papa je 1377. osudio ovakvu nauku koja je navedena, ali su ga ljudi s boljim položajem ogradili od papinskih napada (usp. Shelley 1982, 244). Tek 1378. dolazi do najvećeg Wycliffovog utjecaja, a ono se dogodilo iste godine kada i veliki papinski raskol ili, kako smo naveli, šizma. „Suočen s tragikomedijom jednoga pape u Rimu koji ekskomunicira drugoga papu u Avignonu, Wycliffe je postao još radikalniji u svojem prosuđivanju Crkve i njezinoj potrebi za reformom.“ (Shelley 1982, 244) Upravo javna kritika Crkvi proniče Wycliffovo djelovanje. On je uistinu zagovarao skroman život, na dušobrižničku aktivnost onih koji služe, dok je s gađenjem gledao na bogatstvo onih koji se nazivaju papama, te je iskoristio situaciju u šizmi da prikaže stanje slabe Crkve (usp. Shelley 1982, 245). Chaunu potvrđuje da su 1378. objavljene rasprave „*De veritate Scripturae sancta* i *De Ecclesia* (usp. 2002:179). U njima Wycliffe ruši integritet Crkve, i to sa Pismom, gdje postavlja Pismo iznad institucije, te ustvari postavlja tezu da se Crkva treba ravnati prema Bibliji (usp. Chaunu 2002, 179). Shelley pak navodi da „[je] standard koji je Wycliffe koristio u sudu Rimske crkve bilo naučavanje Pisma. 'Ni Augustinovo svjedočanstvo, ni Jeronim', rekao je, 'niti bilo koji drugi svetac ne treba biti prihvaćen, osim u toj mjeri do koje je utemeljen na Pismo'.“ (1982, 246) Njegovo poimanje Pisma je bilo da ono nije za prilagodbu drugima ili Crkvi, već je Crkva ta koja ustvari treba sebe mjeriti prema Pismu. Očita je jedna stvar da su ovo samo neke stvari koje će uvelike sličiti onima s kojima se Luther suočio, braneći autoritet Pisma, najkasnije i svoju savjest koju je usmjerio prema njemu. Više nego dovoljno je poveznica između Wycliffa i Valda – povratak Pismu i jednostavnom životu, dok se s Lutherom vidi poveznica u naglašavanju Pisma i gledanje Crkve kao ne samo skupine svećenika, već i laika. U *De Ecclesia* Wycliffe je upravo

to i naveo, prva stavka jest da „Crkva ne obuhvaća samo svećenike, ona obuhvaća i laike.“ (Chaunu 2002, 182) Situacija je jasna da se kroz okretanje Svetom pismu i Crkvi kao zajednici „izabranih vjernika“ (usp. Chaunu 2002, 182) Wycliffe kasnije može povezati sa protestantima⁹, i time sam postaje protestant, jer ustaje protiv struje Crkve koja po njegovim načelima se protivi Pismu. I ne samo to, njegov poziv je na zajednicu vjernika koja obuhvaća sve skupine ljudi, i vraća ih Pismu. Jambrek navodi da je „nazvan 'jutarnjom zvijezdom reformacije“ (2007, 426) i to vjerojatno jer će njegove ideje zaživjeti tek 150 godina kasnije.

Uzimajući u obzir snažno zagovaranje Wycliffa za reformu, on dobiva svoje sljedbenike koji su „poznati kao lolardi“, te navodi Jambrek da oni „nastavljaju njegovo započeto djelo, smatrajući da je propovijedanje evanđelja najvažniji zadatak svećenika i da Biblija mora biti na raspolaganju svakom čovjeku na njegovu materinjem jeziku.“ (2007,427) Shelley malo opširnije piše da „[su] Wycliffovi 'siromašni svećenici', odjeveni u odjeću od gruboga sukna, bez sandala i torbe, s dugačkim štapom u rukama, imajući hranu i utočište o dobroj volji svojih bližnjih, uskoro postali moćni u zemlji. Njihovi su ih neprijatelji nazvali lolardima, što znači 'gundala'.“ (1982, 248) Njegova ideja je poprimila oblik na društvenom polju, slično Petru Valdu, te ćemo vidjeti – ono se prenosi i na Jana Husa.

1.3. Jan Hus i husiti

Dokaz da ideja reforme i vraćanja prema Pismu kao autoritetu nije ostala sama za sebe na otoku u Engleskoj predstavlja činjenica da se Wycliffova misao proširila u jedan dio Europe koji se zove Bohemija, današnja Češka. Što se tiče širenje te misli, pogodio je brak između dvije zemlje, Ana Boemska i Richard II, te se na taj način učinila jedna poveznica između Praga i Oxforda, da oni koji žele mogu putovati i studirati na obje relacije (usp. Shelley 1982, 248-249). U to vrijeme pojavljuje se Jan Hus (1369. – 1415.). Jan Hus zbog već spomenute suradnje Oxforda i Praga dolazi do Wycliffovih spisa, te Chaunu uočava razliku između njih dvojice; Wycliffe je sustavan, a Hus je više okrenut pastirskom pristupu (usp. 2002, 191). „Wycliff ide u dubinu, Hus kritizira na površini. Ali Jan Hus umire na lomači, po odluci sabora, dok Wycliffe umire u miru, pod zaštitom teritorijalne države.“ (Chaunu 2002, 191) Iste ideje, različiti pristupi, dvije različite životne sudbine obilježile su prijelaz s 14. na 15. stoljeće. Husovo djelovanje osnažilo je odlaskom njemačkih profesora, gdje on postaje i propovjednik i vođa Praške škole, dok je prije te pozicije imao uvaženo mjesto u Betlehemske kapeli u Pragu kao propovjednik gdje ga je htjelo čuti oko tri tisuće ljudi (usp. Chaunu 2002, 189-190). Ondje je

⁹ „Protestanti (lat. protestare, prosvjedovati, protiviti se).“ (Jambrek 2007, 318)

počeo pak govoriti o krivoj upotrebi papinskog položaja u čemu je dobio nacionalnu podršku (usp. Shelley 1982, 249). Jambrek navodi da je “vjerovao da samo Bog može oprostiti grijeh (...), papa ni kardinali ne mogu uspostaviti doktrinu koja bi se suprotstavljala Svetom pismu, a kršćani pak ne trebaju poslušati njihove uredbе ukoliko su pogrešne. (...) Suprotstavljao [se] korumpiranim svećenicima, i kritizirao vjernički puk zbog štovanja slika, vjerovanja u lažna čudesa i odlaženja na brojna hodočašća.“ (2007, 199) Njegov govor nije samo bio protiv Crkve, već je bio upućen jednako prema puku, zato Chaunu kaže da je ovaj bio više „pastoralan.“ (2002, 191) Ako pogledamo na Husa samo kao na protivnika sustava Crkve, možemo uočiti njega kao pobunjenika protiv sistema, dok je ustvari stvar potpuno drukčija. Jan Hus je na čelu sveučilišta, on propovijeda, obuhvaća studentsko tijelo, ali isto tako djeluje u ogromnoj crkvi kao propovjednik, te kao učen čovjek spušta se na razinu puka, ne odbacuje ih, već se pastirski brine, kroz propovijedi. Jan Hus upućuje na sličnost s Lutherom, koji će jednako tako ne samo ići među puk, propovijedati evanđelje, već doći na razinu obiteljskog bogoštovlja te ćemo vidjeti isto tako da će društvena etika poštivanja uloga u obitelji i društvu dovesti do preoblikovanja uloge Crkve, koja nije usmjerena prema kleru već prema narodu: svećenstvo svih vjernika.

Kako je pak nadbiskup bio određen za Husovo uklanjanje sa scene, tako ga je izopćio iz Crkve, zatim napada indulgencije od pape, gubi kraljevu podršku, bježi u južnu Bohemiju, te u tom razdoblju piše svoje veliko djelo *O Crkvi*; Hus se ondje referira na Wycliffa (usp. Shelley 1982, 249). Kralj Žigmund zove ga u Konstansu gdje se održavao sabor koji je rješavao problem šizme da bi dogovorili primirje. Obećaje mu siguran ulazak i odlazak odane, ali se to ne događa te Jan Hus biva uhićen; ondje mu je ponuđeno da se odrekne svojih pisanja i ideja, te je osuđen i spaljen na lomači 6. srpnja 1415. godine (usp. Kolarić 2005, 89-90). Naime, Jan Hus umire, njegove i Wycliffove ideje bivaju osuđene do kraja, a pokreti se počinju još više rađati, to često nasilnim putem. Jedan dio pobunjenika nije htio imati istu sudbinu kao Hus, te su ratovali protiv Rima i Njemačkog Carstva, nakon poduzetog vremena nastaje primirje (usp. Shelley 1982, 250). Češka Crkva „ostaje osrednja Crkva jednog vrlo perifernog kršćanstva.“ (Chaunu 2002, 193) Osnivanje Češke braće teži jednom mirnijem naviještanju i življenju evanđelja, dok im Rimski crkva i dalje ne daje podršku, oni teže za siromašnim življenjem (usp. Chaunu 2002, 194). Time i Chaunu zaključuje da „više preuzimaju od starog valdenizma nego od strogog husitstva.“ (2002, 194) Kasnije će se oni priključiti protestantizmu i to u raznim oblicima. Kolarić pak o povijesnim događajima navodi da su Češka braća jako raspršena, a među njima kasnije nakon dva stoljeća i Amos Komensky – pedagog i biskup koji će uvesti jedan oblik sustava školovanja koji danas poznajemo (usp. 2005, 542). Prihvatili su opravdanje

po vjeri od Martina Luthera, utjecali su pak na Wesleyevo obraćenje, te su postali dio regularne protestantske struje i nauke, te su veoma bili snažni u misijama (usp. Kolarić 2005, 541 – 543). Kasnije će se Luther identificirati s husitima u odgovoru na papinsku bulu: „Bio sam u krivu. Povlačim izjavu da su neki članci Jana Husa evanđeoski. Sada kažem: 'Ne neki, nego svi članci Jana Husa bili su u Sotoninoj sinagogi osuđeni od Antikrista i njegovih apostola.' A u Vaše lice, najsvetiji Vikare Božji, slobodno kažem da su svi osuđeni članci Jana Husa evanđeoski i kršćanski, a Vaši su svi od reda bezbožni i đavolski.“ (Bainton 2002, 157)

Poveznica koja ide od Valda, pa do Wycliffa, pa sve do Husa nastavlja se stoljećima poslije. Naime, treba uzeti u obzir da sve njihove ideje nisu uvijek rodile plodom odmah, neke su bile prihvaćene militaristički te su vođeni ratovi zbog njih što zbog političkih, a što zbog religijskih uvjerenja – poput lolarda i husita. Ideja koja se razvijala, o slobodi propovijedanja, kritika nemoralne Crkve, poziv na istinski život po Pismu nisu zaživjele u svojem punom sjaju, barem u onom u kojem vidimo Europu u 16. stoljeću kada se kontinent dijeli po religijskim uvjerenjima. Možda bi Husove i Wycliffove ideje bile glasnije i usvojene, da je ranije bio izmišljen tiskarski stroj od strane Gutenberga (1440-te) za koji ćemo vidjeti da je pogurao protestantsku ideju (usp. Matz 2017, 100).

1.4. Erazmo Roterdamski i kršćanski humanizam

Erazmo Roterdamski (1466-1536) bio je humanist iz Nizozemske. Za vrijeme svog života živio je po cijeloj Europi, a njegov utjecaj širio se po Europi po njegovom pisanju. Njegove knjige su završile u mnogim kućama Europe, koja se nalazila u dobu znanja i vraćanja na klasiku. Iako humanizam, za čijeg vremena Erazmo piše, nema puno veze sa duhovnim pristupom reformaciji, važno je za naglasiti da Erazmo, i drugi koji se nalaze u njemu, imaju svoj neposredni dodir s njom. U Italiji se njegovao humanizam koji je bio vezan uz religiju, dok na sjeveru i zapada Europe je dolazilo do filozofskog i umjetničkog razvoja. I dok se tako ljubav prema klasiци razvijala, zemlje na sjeveru ne znaju ništa o tome. Tu se pojavljuje Erazmo koji svojim pisanjem, a pošto provodi vrijeme i na Cambridgeu i na Oxfordu, puni sjevernu Europu svojim knjigama (usp. Čedvik 1986, 23-24). Erazmo je unaprijedio proučavanje grčkog jezika i proučavanje crkvenih otaca. Bio kritičan prema Crkvi, upućivao je prema reformi, iako je za vrijeme protestantizma zauzeo neovisnost od jednih i drugih (Rima), te je na taj način bio kritiziran od obje strane (britannica.com). Njegova najpoznatija djela su *Pohvala ludosti* i *Razgovori*. Govorio je protiv reformacije, a u isto vrijeme kao što smo spomenuli slično, bio je kritičan prema kleru, govorio je protiv idolopoklonstva unutar Crkve, a prema tome ga je mnogo učenih ljudi na položaju prihvatilo. Bio je teolog, 1516. je izdao Novi zavjet na grčkom jeziku

zajedno sa latinskim, te je htio da svatko može posjedovati Sveto pismo. Njemu slični satirom su odgovarali stanju Crkve i europskom društvu koje je bilo u čudnom stanju vjere, gdje je puk u svojoj religiji imao mješavinu poganstva i istine (usp. Čedvik 1986, 24-29). Pošto je živio za vrijeme Luthera, mnogi su smatrali da će stati uz njega, na kraju je pristao uz Crkvu. No njihov se sukob dogodio oko teološke debate o slobodnoj ljudskoj volji, gdje je Luther zastupao da čovjek nema slobodnu volju za spasenje (usp. Collinson 2008, 61).

Ne zvuče li ideje Erazma generalno slično onim kritikama koje znamo o Lutheru i o predformatorima, koji kritiziraju Crkvu, pozivaju na drukčiji autoritet? Očito je bilo potrebno da dođe drugo vrijeme, humanizma, povratka na stare jezike, te Novog zavjeta kojeg Erazmo prevodi, a kojim se reformatori koriste. S razlogom stoji poslovice koja objašnjava sliku stvarnosti, da je Luther uspio ono što Erazmo nije: „Erazmo je snio jaje, a Luther je izlegao iz njega pile.“ (Čedvik 1986, 29) Iako su Erazmovi humanisti toga vremena htjeli reformu, nisu je uspjeli provest, jer ju je papinstvo odbijalo. Ovdje Leonar govori o tom neuspjehu kao upućeno samo kleru, da ono nije doticalo kršćanski svijet u potpunosti, nije ga zaokruživalo, već je bilo potrebno da netko dade pravu sliku stanja Crkve, ali da dade i ljubav prema svima onim u kršćanskom svijetu koji nisu dio Crkve (usp. 2002, 33). Ili kako bi Chaunu naveo u povijesnom pregledu: „Religiozna revolucija može izbiti samo iz plimnih valova. Pokret koji će dovesti do eksplozije i raskola pretpostavljao je nešto više od erazmovske znanosti, od preispitivanja dogmatskih temelja ili institucionalne strukture vidljive Crkve: nedostajala je tjeskoba spasa.“ (2002, 246) Ono što je bilo potrebno Crkvi više od prigovora, više od knjiga, trebalo je opterećenje narodu na vječnu perspektivu, i o tome govore i Leonar i Chaunu. Ono što će Luther donijeti, a što će pobuditi i ortodoksiju, i Crkvu, i običan puk jest nauk opravdanja po vjeri – odgovor na pitanje – kako se čovjek spašava? Luther će na to doći u svom kontekstu, u Njemačku koja je u mraku Boga koji je sudac, a ne milostiv i spreman na opraštanje.

2. REFORMACIJA NA KONTINENTU

Vidjevši iz prethodnog poglavlja opisano i navedeno, vrijedno je podsjetiti da reformacija nije izbila namjerno, već uzročno posljedično. Kulminacije, od šizme do Husita, naišle su na stanje jednog redovnika koji je bio opterećen vječnošću i stanjem svoje duše. Iako bi mogli puno nabrajati političkih situacija, reformacija kreće ustvari iz ljubavi prema Pismu i nužnosti ispravnog odnosa prema Bogu. Slika o Bogu, od vremena prvih crkvenih otaca pa do reformacije, uvelike je izgubila na snazi. Ako smo prema prethodnom vidjeli da Kristov vikar, papa, pada na testu godinama, Crkva ne služi svrsi već politici, okreće se od izvora (Pisma), onda je nužno zaključiti da istinski reformatori svoju bitku ne mogu dobiti retorikom protiv Crkve samo, već propovijedanjem istine iz Pisma. Ovdje dolazi Luther na scenu, zatim Calvin i zatim svi oni koji pokušavaju, što svojim snagama, a što istinom oduprijeti se sustavu, ali i spasiti svoju dušu – usmjeriti je prema izvoru vjere – Bogu. Iako je reformacija, kako ćemo promatrati, imala svoju nogu u politici i vlasti, njena primarna ideja je bila na najvećem fokusu: spasenju duše. Zatim ćemo vidjeti kako teologija unutar svih pokreta koji se javljaju rezultira postupno građenje drukčije društvene atmosfere – počevši od pojedinca. Etika ljudi se mijenja, usmjerena je na moralnost, ali ne onu izvanjsku – već unutarnju koja se zasniva na vjeri u Boga. Samim time Luther i ljudi za vrijeme njegovog djelovanja i poslije pomažu oslikati sliku novog društvenog poretka i djelovanja.

2.1. Martin Luther

U sljedećim ćemo nekoliko poglavlja obraditi život Martina Luthera, te kako je njegova teologija oblikovala protestantsku etiku. Iako se možda nećemo previše doticati konkretnih primjera, bitno je naglasiti kako njegove ideje nisu primjenjive samo za njegovo vrijeme, već se prenose na cijeli ovaj rad. Martin Luther donosi etiku o slobodi kršćanina koja će kasnije s iskustvom vjere i obraćenja rezultirati mnogim crkvenim pokretima koji će oblikovati protestantsku misao i njenu kršćansku etiku.

2.1.1. Rani život Martina Luthera

Da bi razumjeli Lutherovo djelovanje i da ono nije bilo u hiru njegovog vlastitog iskustva, već da je vidio potrebu za širenjem istog, trebalo je uvidjeti situaciju u kojoj se on kao pojedinac nalazi zajedno sa narodom Njemačke. Pobožnost pak Njemačke u to vrijeme bila je na mnogim razinama gluha za ikakvo vraćanje Svetom pismu, ili bar onom vraćanju koje naglašava i razumijevanje istog. Bainton, kveker i povjesničar, poznat po svojoj biografiji Luthera zaokružuje stanje ondašnje renesanse: „...kako se slažu svi katolički povjesničari, pape

renesanse [su] bili sekularizirani, bez poštovanja, tričavi, razbludni, puni sjaja i beskrupulozni. Inteligencija se nije pobunila protiv crkve, jer je crkva toliko bila po njihovoj volji i ukusu da jedva da je davala razloga za pobunu. Politika je u toliko velikom stupnju bila oslobođena od bilo kakvog vođenja računa o vjeri, da ni najkršćanskiji kralj Francuske kao ni Njegova Svetost papa nisu držali grješnim ulaziti u vojni savez sa sultanom protiv Svetog Rimskog carstva, Luther je sve to promijenio.“ (2002, 19) Unutar pak običnog naroda, ondje biva mnogo poganstva, koje ne nalikuje na bar neko kršćanstvo, već više na vjerovanja o šumskim bićima i neku mješavinu dualizma (usp. Bainton 2002, 20).

Bog je bio nemilosrdni sudac, kojeg nitko nije mogao zadovoljiti, a čovjek se svim silama trudio postići milost kod tog strašnog suca. Ono što je pomagalo čovjeku, da postigne bilo kakvu milost od tog Boga, bili su sakramenti, hodočašća, prodaja oprosta grijeha – indulgencije i molitva svecima. I u to je Luther vjerovao, na tome je počivalo njegovo poimanje Boga. Taj strašan Bog koji od njega zahtjeva najpravedniji život, u potpunoj čistoći kako bi jednog dana našao milost kod Njega (usp. Bainton 2002, 28-31).

Luther, koji je rođen 1483., imao je namjeru, koju mu je otac zadao ili pak nadahnuo, da postane odvjetnik – pravnik, završio je u pravoj oluji 1505., gdje je preplašen dao Bogu zavjet tj. Sv. Ani, da, ako ga spasi, da će postati redovnik. Tako je i bilo, završio je u Erfurtu u augustinskom samostanu te je dokazivao svoje kršćanstvo na način da je bio predan svom redovništvu (usp. Shelley 1982, 257). Chaunu opisuje Luthera: „Martin se usrdno trudio. Nikada se neće prestati truditi. Askeza je teška. Dizati se usred noći, postiti sa samo jednim obrokom dnevno, bez mesa, jaja, putra ili sira svaki drugi dan; podnositi studen zime, poniženje prosjačenja (...) što više prodiere u zakon i Bibliju koju je dobio prilikom ulaska u samostan, sve je svjesniji koliko je teško ispuniti makar i neznatni dio prostora koji čovjeka grješnika dijeli od Božje svetosti. Sve je svjesniji koliko je sudjelovanje u spasenju ustvari nepremostiva barijera.“ (2002, 257) Bio je dakle ozbiljan redovnik, savjestan, iako se savjest igrala s njime, radio je popise prijestupa, stalno je bio u pokori, nikad dovoljno pokajanja. Bio je u strašnoj borbi (usp. Čedvik 1986, 33-34). Kako dakle Luther može doći Bogu? S jedne strane je suprotstavljen s asketizmom, totalnim odvajanjem od svijeta, a s druge strane suočen je sa svojom savješću. Što se tu događa, vidjet ćemo kakvim će posljedicama rezultirati i kakav će utjecaj ova zajednica u kojoj je sada imati na njega. Luther je nemiran, opterećen je pojavom strašnog Boga s kojim je došao u samostan naći mir – ali ga ne nalazi. Više je moguće da nemir izvana ostaje s Lutherom unutar zida samostana. Trebat će nešto puno snažnije da ga pokrene – a to će biti ono što je dobio na početku svog ulaska u samostan – Bibliju.

Luthеровo poimanje Boga bilo je uzvišeno i puno straha. Bainton navodi da se Luther sjećao svog pristupa obredu za vrijeme svoje prve mise 1507. godine: „Pred tim sam se riječima potpuno skamenio i užasnou. Pomislio sam: 'Kojim ću jezikom osloviti takvu Uzvišenost, s obzirom da su svi ljudi od straha trebali zadrhtati čak i u nazočnosti zemaljskog princa? Tko sam ja, da bih podigao svoje oči ili podigao svoje ruke prema božanskoj Uzvišenosti. Anđeli ga okružuju. Na njegovo kimanje zemlja se trese. I hoću li ja, mali, mizerni pigmej reći: 'Želim to, molim za to'? Jer ja sam prah i pepeo i pun grijeha, a govorim živom, vječnom i istinskom Bogu.“ (Bainton 2002, 37) Luther će postepeno odlaziti od svoje mukotrpane savjesti uz savjete otaca. No ono što je slijedilo par godina poslije dovest će do nekih sumnji o Crkvi i spasenju. Crkva u to vrijeme puni svoje blagajne indulgencijama – prodaja oprosta. U ono vrijeme je poznato hodočastiti u Rim. Svaka je crkva imala neku lažnu relikviju, dio križa na kojem je Isus bio, tijela svetaca, mučeničke sprave kojima su apostole mučili itd. U taj svijet ulazi Luther. Godine 1510. odlazi u Rim gdje susreće trgovinu oprosta, pohađa crkve, relikvijske, papinsku razuzdanost i svećenička nedolična ponašanja – i tako dok je išao i molio pokoru za svoga djeda – rekao je sebi, može li sve to biti istina (usp. Bainton 2002, 44-46)?

2.1.2 Martin Luther i evanđelje

Nakon Rima, Luther se vraća u Erfurt, a iz Erfurta odlazi u Wittenberg na školovanje za doktora teologije. Ondje je bilo sveučilište čiji je nadzornik bio Friedrich Mudri, koji je svojim sveučilištem htio parirati onom u Leipzigu (usp. Bainton 2002, 47). Jedno od prvih stvari s kojima se Luther suočio u svojim temeljnim pristupima Pismu i teologiji jest predestinacija, koju ćemo kasnije vidjeti izraženu kod Calvina. I jedan i drugi ne idu na drugi izvor, doli na samog Sv. Augustina. Luther se susreće s Augustinovom teologijom Božje suverenosti, Augustina koji se i sam susreće s Pavlom i o Božjim naumima prije postanka svijeta. (Bainton 2002, 54). Kasnije će Luther i sam zastupati ovakvo razmišljanje, pogotovo kao odgovor humanističkom spajanju teologije i filozofije, Erazmu – *O ropstvu volje*. U tom će djelu Luther odgovoriti Erazmu što je to pokvarenost čovjeka i kako je čovjek nesposoban postići svoje spasenje ili se približiti Bogu na bilo koji način sam od sebe (usp. Piper 2016). Luther je 1513. u Wittenbergu, nakon što je već postao doktor teologije, počeo podučavati knjigu Psalama, a dvije godine kasnije predaje i Poslanicu Rimljanima. Njegovo viđenje Psalama bilo je kršćanskog koncepta – oni navješćaju muku Krista Isusa i njegovo mesijanstvo (usp. Bainton 2002, 57). Luther ne pristupa Psalmima samo doktrinalno tj. teološki, on pristupa osobno. On se identificira sa 22. Psalmom, osjeća se jednako napušteno kao u mesijanskom prozivu kralja Davida „Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?“ (Ps 22: 2) Shelly navodi da „[se] Luther

osjećao napuštenim, ali on je bio grešnik. Krist nije bio grešnik. Odgovor se morao nalaziti u Kristovoj istovjetnosti s grešnim čovječanstvom. Je li on bio dionikom ljudskog otuđenja od Boga da bi preuzeo kaznu za grijeh?“ (1982, 257)

Luther 1515. dolazi do Poslanice Rimljanima i ondje se bavi temom Božje pravednosti. O doktrini opravdanja po vjeri puno je napisano. Ona se prožima kroz protestantske crkve već stoljećima. Nije ju Luther odjedanput otkrio, već kako Chadwick piše „malo – pomalo.“ (1986, 34) Razmišljanje o Kristovom djelu dovelo je Luthera do spoznaje da Bog nije tako strašan kao što ga se u Srednjem vijeku smatralo. Dok je Luther proučavao Pavla došao je do riječi kao što su „pravda“ i „opravdanje“ (usp. Bainton 2002, 59). Možda je najbolje da citiramo Luthera samog:

„Vrlo sam čeznuo razumjeti Pavlove poslanice Rimljanima i ništa mi nije stajalo na putu osim onog izraza 'Božja pravda', jer sam ga uzimao da znači onu pravdu pomoću koje je Bog pravedan i pravedno pristupa u kažnjavanju nepravednog. Moja je situacija bila da sam, premda besprijekoran redovnik, stajao pred Bogom kao grješnik loše savjesti, i nisam imao povjerenja da bi ga moje zasluge mogle zadovoljiti. Stoga nisam volio pravednog i ljutitog Boga, nego sam ga prilično mrzio i gundao protiv njega. Pa ipak, držao sam se za dragog Pavla i usrdno sam čeznuo saznati što je on pod time mislio.

Noću i danju sam promišljao sve dok nisam uvidio vezu između Božje pravde i izjave 'pravedni će živjeti po svojoj vjeri.' Onda sam shvatio da je Božja pravda ona pravednost po kojoj nas kroz dobrohotnost i čistu milost Bog odrješuje kroz vjeru. Nakon toga sam se osjećao ponovno rođenim, kao da sam prošao kroz otvorena vrata u raj. Čitavo Sveto pismo poprimilo je novi smisao i dok me je prije izraz 'Božja pravda' ispunjavao mržnjom, sada mi je postao neizrecivo sladak u vječnoj ljubavi. Odlomak iz Pavla postala su mi vrata do nebesa...

Ako istinski vjerujete da je Krist vaš Spasitelj, onda odjednom imate milostivog Boga, jer vas vjera vodi u Božje srce i volju i široko ih otvara, kako biste vidjeli čistu milost i preplavljujuću ljubav. To znači da bi Boga trebalo gledati u vjeri da bi se vidjelo njegovo očinsko, prijateljsko srce, u kojem nema nikakve ljutnje, niti nemilostivosti. Onaj koji vidi Boga kao ljutitog, ne vidi ga pravo, nego gleda samo zavjesu, kao da je taman oblak prevučen preko njegova lica.“ (Bainton 2002, 60)

Za Luthera ovakvo pristupanje vjeri i odnosu prema Bogu jest ustvari veliki preokret u njegovu vlastitu životu. Ne možemo razmišljati uopće o nekoj vrsti protestantske etike, ako ne shvatimo srž protestantske ideje, a to je da se čovjek ne spašava u ono vrijeme indulgencijama, niti pokorom, niti članstvom u Crkvi, niti odanošću papi, niti dobrim djelima. Luther sve to gasi. Za njega je temelj života vjernika: obraćenje. On postavlja temelje protestantskoj misli na način da pojedinac nije suočen s nekom svojom idejom o Bogu, već je iz prva suočen s vlastitom grešnošću i Kristom koji ga opravdava.

Luther u svojim predavanjima ne spominje samo Pismo kao glavnu referencu. Ponovno otkriće sv. Augustina pokreće njegove misli. Chaunu zabilježava da „[je] ponovno otkriće sv. Augustina u šesnaestom i sedamnaestom stoljeću, nakon što je puna tri stoljeća bio zaboravljen, ključna činjenica vremena reformi.“ (2002, 279) Augustin i Luther se slažu oko potrebe milosti te se obojica, iako u različitim vremenima, bore s jednom vrstom humanizma koja je prisutna slično kod Pelagija i kod Erazma: naglasak na čovjekove vrline (usp. Chaunu 2002, 279-281).

2.1.3. Lutherova borba

Ako uzmemo u obzir kontekst u kojem se Luther nalazi, neizbježno je za pomisliti da se njegovo tumačenje spasenja uvelike suprotstavlja crkvenim dogmama te nauku i praksi o indulgencijama. Što se pak tiče indulgencija, Luther je posljedično onome što je naučavao morao govoriti protiv njih. U ono vrijeme dolazi Johann Tetzel u okolne župe, koje su bile blizu Wittenberga. Taj dominikanac propovijeda po Njemačkoj teologiju indulgencija po kojoj se kupuje oprost i daje novac za njih. Na taj način Tetzel je punio blagajnu za izgradnju Bazilike sv. Petra u Rimu (usp. Shelley 1982, 258). Jambrek navodi da je Tetzel svoje propovijedi završavao sa pjesmicom: „Čim novčić u škrinjici odjekne, duša iz čistilišta umakne.“ (2007, 243) Luther je bio, kao što smo spomenuli već prije, u Wittenbergu profesor i čovjek s utjecajem. Njegov financijer Friedrich Mudri imao je mnoge relikvije, koje, ako bi ih ljudi obišli, dobili bi oprost od svojih grijeha. To je bila normalna praksa onoga vremena. Prema tome indulgencije i obilazak relikvija nudile su ljudima umjesto žive vjere u Boga oprost od grijeha na ovom svijetu ili oprost od grijeha u zagrobnom životu. Luther smatra da postoji nešto bolje i kvalitetnije za ponuditi ljudima, a prema onome što smo već navodili, odgovor praksi Srednjega vijeka jest doktrina opravdanja po vjeri (usp. Leonar 2002, 52-53).

Kako bi se Luther suprotstavio takvom djelovanju 31. listopada prije dana Svih svetih postavlja svojih 95 teza na vrata crkve u Wittenbergu. Bitno je izdvojiti nekoliko njih:

„1. Kada je naš Gospodin i učitelj Isus Krist rekao: „Činite pokoru...“ time je htio kazati kako čitav život vjernika treba biti pokora.

21. U krivu su stoga oni propovjednici oprosta koji govore da je čovjek uz papinsku indulgenciju oslobođen i spašen od svake kazne.

27. Propovijedati da duša izlazi iz čistilišta čim se u kutiju za skupljanje novca nešto ubaci, obična je ljudska priča.

32. Bit će zauvijek prokleti zajedno sa svojim učiteljima oni koji misle da su sigurni u svoj spas na osnovi oprostnica.

43. Kršćane treba učiti da onaj koji daruje siromašne ili posuđuje potrebitima čini veća djela od onoga koji oprostnice kupuje.

82. Zašto papa ne isprazni čistilište u ime presvete milosti i radi potrebe duša, što bi bio najpravedniji razlog, kad već oslobađa bezbroj duša radi novca udijeljenog za gradnju bazilike, što je vrlo slab razlog?“ (povijest.net)

Možda je najbolje citirati Jambreka o 95 teza gdje zapisuje da „[su] teze predlagale samo manje reforme postojećega crkvenog sustava, no dotakle su bolno njemačko pitanje plaćanja pretjeranih poreza u Rimu, a s druge strane uzdrmale su sustav pravovremenoga i uspješnog novčanog popunjavanja papinske riznice. Suprotstavile su Božje oprostjenje grijeha i papino oprostjenje grijeha. Božje oprostjenje je besplatan milosni dar, papino oprostjenje mora se skupo platiti. Teze su crkvi osporile moć opraštanja grijeha i spašavanja ljudskih duša i ukazale na Boga, koji svakog čovjeka, uz besplatno oprostjenje grijeha i spasenje, poziva u prisno zajedništvo s njim.“ (2007, 133) Naime Lutherovo djelovanje na papiru tih teza i njegovo propovijedanje izazvalo je društvo i Crkvu da reagira. Sigurno da je izazvalo mnoga neslaganja onih koji su gledali u korist pape. Na kraju svega, zar Luther ne sličí onima iz trinaestog, četrnaestog i petnaestog stoljeća? Zar nije njegovo upućivanje direktno protiv papinske politike, krivog tumačenja Pisma i prema krivoj praksi koja kulminira indulgencijama i razvratnosti skupljanja novaca za gradnju hrama papi u Rimu? Ovaj korak s tezama jest Lutherov korak naprijed u njegovom djelovanju protiv crkvenih praksi. Kasnije, a to ćemo i navesti, Luther će pooštriti svoje djelovanje, svoje stavove, doktrina će postati jasna što će dovesti do kulminacije Luthera – koji izlazi iz redovništva.

Ono što slijedi u njegovom životu jest suočavanje protivnika. Reakcije su krenule od strane nadbiskupa Mainza, koji nije bio teolog, već ga je zanimalo više koliko novaca ima u blagajni od indulgencija. No on sam pisao je papi o tezama i njihovim utjecajima, jer je primijetio da se blagajne više ne pune očekivanom svotom novaca. Ubrzo je Luther bio napadnut zbog toga što napada papin integritet i vlast te je počeo imati sve više pristaša i sljedbenika (usp. Čedvik 1986, 35). Luther je cijelo vrijeme bio pod zaštitom svoga kneza te je došlo do skupštine u Augsburgu 1518. Luther je tamo raspravljao o vlasti koju papa ima i

prijetili su mu da povuče svoje riječi. Kardinal Cajetan je bio izrazito nezadovoljan s Lutherom. Odlazi odande, jer je svjestan da mu o tome ovisi život (usp. Čedvik 1986, 35-36). Godine 1519. pak se Luther u Leipzigu sastaje sa Johannesom Eckom. Rasprava se vodila ponovno o papi, zatim nepogrešivosti Rimskog sabora te o sakramentima (usp. Jambrek 2007, 244). Bainton u nekoliko detalja opisuje Lutherovo držanje na raspravi s Eckom, gdje ga se optuživalo da je husit ili da je viklifovac. Bilo kako bilo, iz Lutherova govora se sve jasnije moglo vidjeti da pristaje uz njihova tumačenja, mada on ide i dalje te pobija da je Rimaska crkva nadređena drugima (usp. 2002, 106-110) Povezujući sebe s Husom za vrijeme rasprave, uočavajući da on ide nazad prema Augustinu u pojmu predodređenja, Lutheru je jasno da se svrstava u red ljudi, koji su bili optuženi za herezu, no ipak jasno izjavljuje: „Što se tiče Husova članka da 'za spasenje nije nužno vjerovati da je Rimaska crkva nadređena drugima', ne tiče me se dolazi li to od Wycliffa ili od Husa. Znam da su mnogi Grci bili spašeni, premda nikada nisu čuli za taj članak.“ (Bainton 2002, 110) Do kraja, kako smo naveli već ranije, Luther se identificirao s Husom, i tu je bilo jasno da Luther se odmiče od Rima.

2.1.4 O slobodi kršćanina

Godinu 1520. Luther provodi u pisanju svojih traktata, najpoznatiji su *Babilonsko sužanjstvo*, u kojoj odbacuje pet sakramenata, osim krštenja i euharistije. Zatim piše *Obraćanje njemačkom plemstvu*, a zatim u studenom iste godine piše svoj poznati traktat *O slobodi kršćanina*. (usp. Bainton 2002, 129-135) Što se tiče pak *O slobodi kršćanina*, Jambrek navodi da ondje Luther stavlja naglasak da se vjerom postiže spasenje, a vjera rezultira zatim djelima (2007, 244). „Rezultat pravednosti unutrašnjeg čovjeka vidljiv (je) na izvanjskom čovjeku.“ (Jambrek 2007, 244) Miroslav Volf pak, u svojem predgovoru vlastitog hrvatskog prijevoda traktata *O slobodi kršćanina*, navodi ovo djelo kao ono koje ima „teološki značaj iz dva međusobno povezana razloga. Prvo on izlazi iz Lutherova pera, na neki način, na kraju razvoja njegove teologije i prikladno je sažimlje. Drugo, u njemu je sadržana, kako Luther kaže 'cijela suma kršćanskog života.' Spis *O slobodi kršćanina* predstavlja Lutherov zreo odgovor na temeljno pitanje: 'Što znači biti kršćanin?'" (Luther 2017) Bitno je za navesti neke od ključnih Lutherovih rečenica, koje ukazuju na važnost njegovog pogleda na kršćanski život, a samim time, možemo dobiti jasne uvide u njegov vid kršćanske etike – koju on ne stvara iznova, već joj se vraća – citirajući Bibliju i razvijajući svoju teologiju i praksu upravo na njenom autoritetu: „Kršćanin je slobodan gospodar svega i nikome nije podložan. Kršćanin je pokoran sluga svega i svakome je podložan.“ (Luther 2017, 9) Volf će navesti, kao Luther, da „su [te] dvije teze proturječne. Jer za razliku od npr., Aristotela i Hegela koji znaju samo za mogućnost da jedan čovjek bude

gospodar, a drugi sluga, za Luthera je sloboda i pokornost karakteriziraju jednog te istog čovjeka. Te dvije oprečne teze o jednom čovjeku su prema Lutheru, nužne, jer kršćanin ima dvije naravi, duhovnu i tjelesnu. S obzirom na svoju dušu, on je iznutrašnji čovjek, a s obzirom na svoje tijelo i krv, izvanji. Iznutrašnjem čovjeku Luther pripisuje slobodu, a izvanjem pokornost.“ (Luther 2017, 28) Da bi definirali i ogledali te Lutherove teze navest ćemo dalje njegove tvrdnje iz traktata, u kojima treba obratiti pozornost na početnu doktrinu o opravdanju po vjeri, o slobodi koju kršćanin dobiva po Kristovoj slobodi, tj. po njegovom djelu koje je on učinio na križu, a zatim kako se po toj slobodi vanjski čovjek prilagođuje da što više nalikuje na Krista. Tu je Luther napravio najznačajniju raščlambu i diobu – povezo je suprotno, ono što se nikako umu čovjeka bez Pisma ne da spojiti, i doveo je život kršćanina na razinu slobode koja je darovana, a ne zarobljenosti tijelu. Maknuo se od tog redovničkog uma, koji samo u mantiji služi Bogu, i približio se je svojem znakovitom radu: služenju drugima. Kako je to Luther napravio, veoma je jasno, samo ako pročitamo *O slobodi kršćanina*. Kako je nemoguće i nepošteno uvrstiti cijelo djelo u jedan rad, navesti ćemo samo neke glavne tvrdnje Lutherove teologije:

„Uzmimo unutrašnjeg, duhovnog čovjeka da bismo vidjeli što se podrazumijeva kad se kaže da je on pravedan, slobodan i da se zove kršćanin. Očito je da ga ništa vanjskog, ma što to bilo, ne može učiniti slobodnim ili pravednim. Jer njegova pravednost i sloboda i, s druge strane, njegova zloća i ropstvo nisu tjelesni niti izvanji. Što pomaže duši ako je tijelo nezarobljeno, svježe i zdravo, ako jede, pije i živi kako hoće? Obratno: što šteti duši ako je tijelo zarobljeno, bolesno i klonulo, ako gladuje, žeđa i trpi, ako živi kako mu se ne mili? Ništa od toga ne dopire do duše da je oslobodi ili zatoči, da je učini pravednom ili zlom.“ (Luther 2017, 9-10)

„Duša nema ni na nebu ni na zemlji ničeg drugog po čemu živi, po čemu je pravedna, slobodna ili kršćanska osim svetog Evandjelja, Božje riječi koju je Krist propovijedao.“ (Luther 2017, 10)

„Kad čovjek pomoću zapovijedi spozna i osjeti svoju nemoć te ga postane strah kako će ispuniti zapovijed – jer zapovijed mora ispuniti, inače će propasti – tada je valjano ponižen i u svojim je očima postao ništa; on ne nalazi u sebi ništa što bi mu pomoglo da postane pravedan. Tada dolazi druga riječ, božansko obećanje i obricanje, te veli: 'Želiš li ispuniti sve zapovijedi, gle, vjeruj u Krista. U njemu ti obećajem svu milost, pravednost, mir i slobodu. Ako vjeruješ, imaš, ako ne vjeruješ, nemaš.(...)'“ (Luther 2017, 12)

„Iz ovoga je lako razumjeti zašto vjera toliko puno može, te da se s njom ne mogu usporediti nikakva dobra djela. Jer se ni jedno dobro djelo ne drži Božje riječi poput vjere i ni jedno ne može biti u duši, već samo Riječ i vjera vladaju u duši. Kakva je Riječ, takva će vjerom postati i duša, poput željeza koje, kad se sjedini s vatrom, postane užareno kao vatra. Vidimo dakle da je kršćaninu dovoljna vjera; ne treba ni jednog djela da bi postao pravedan. Pošto više ne treba nikakva djela, jamačno je oslobođen od svih zapovijedi i zakon. A ako je (od toga) oslobođen, jamačno je slobodan. To je kršćanska sloboda: jedino vjera. Ona čini, ne da besposličarimo ili da činimo ono što je zlo, već da nam nikakvo djelo nije potrebno da bismo došli do pravednosti i blaženstva.“ (Luther 2017, 13)

„Zato je jedino vjera čovjeka pravednost i ispunjenje svih zapovijedi. (Luther 2017, 13)

Lutherovo naglašavanje spasenja, tj. opravdanja po vjeri, ostavlja dubok utisak na temelj koji on postavlja za dvije stvari: svećenstvo svih onih koji vjeruju (Luther ne odvaja kler kao jedino svećenstvo) i služenje bližnjemu. „Nema sumnje da je Lutherovo shvaćanje ljudske osobe i njezine slobode, ukorijenjeno u povjerenju u opravdanje pred Bogom na temelju spasenjskog djela Isusa Krista, kao i priziv na svoju savjest (...).“ (Raiser 2017, 148) Luther će kasnije braniti svoja djela u Wormsu, i vidjet ćemo kako će odgovoriti, prizivajući se na svoju savjest koju je zapečatio svojim pisanjima u *O slobodi kršćanina*. A što se pak tiče toga kako ta vjera utječe na djela, te što stvara Luther je pisao sljedeće:

„Čovjek je unutra, s obzirom na dušu, dovoljno opravdan vjerom, te ima sve što mu je potrebno, osim što ta vjera i dostatnost moraju stalno rasti sve do onoga života. Pa ipak, on ostaje u ovom tjelesnom životu na zemlji, te mota upravljati svojim tijelom i općiti s ljudima. Tu počinju biti važna dobra djela. Ovdje se ne smije besposličariti, već se postovima, bdijenjima, radom i svakovrsnom stegom koja stvara umjerenost, tijelo mora istinski tjerati i vježbati da bude poslušno iznutrašnjem čovjeku i vjeri, te da im se suobliča umjesto da im smeta ili im se suprotstavlja, kako to ono zna ako ga ne držimo u stezi. Iznutrašnji je čovjek jedno s Bogom te je, Krista radi koji je za njega toliko mnogo učinio radostan i pun htjenja i njegovo je svo zadovoljstvo u tome da sa svoje strane želi služiti Bogu besplatno, u slobodnoj ljubavi.“ (Luther 2017, 19)

„Jer čovjek ne živi samo u svome tijelu, već također među drugim ljudima na zemlji. Zato s obzirom na njih ne može biti bez djela. On mora s njima govoriti i raditi, iako mu nijedno od tih djela nije potrebno za pravednost i blaženost. Njegova namjera u svim njegovim djelima treba s toga biti slobodna i usmjerena samo na to da pomoću njih služi i koristi drugima. Ne treba ništa drugo imati za cilj osim potrebe drugih. Takav je pravi život jednoga kršćanina.“ (Luther 2017, 23)

Luther sažima „da kršćanin ne živi u samome sebi, već u Kristu i u svome bližnjemu: u Kristu po vjeri, a u bližnjemu po ljubavi. Po vjeri se uzdiže gore u Boga. Od Boga po ljubavi silazi dolje, a ipak ostaje uvijek u Bogu i Božjoj ljubavi.“ (Luther 2017, 27)

Lutherova ideja koja je inspirirana Biblijom – naukom opravdanja po vjeri ne služi kršćaninu za razonodu i za ugađanje tjelesnim užicima. Vjera služi kao sredstvo i motiv za moralno življenje, za to da čovjek bude sličan Kristu, za to da čovjek služi drugima i da na taj način živi u slobodi za koju je Krist umro i koju mu je Krist dao. Ne smijemo promašiti niti zametnuti ovaj traktat i misliti da je imao mali utjecaj. Ono je srž Lutherove misli. Ono je srž toga po čemu se Luther pamti. Ono su ideje na koje će se vraćati mnogi reformatori. Važnost opravdanja po vjeri za protestanta jest temelj i motiv u svim njegovim nastojanjima.

2.1.5. Lutherove daljnje aktivnosti

Luthерово djelovanje nije stalo samo na traktatima, ono je dospjelo do Rima. Ubrzo su se papine sluge pobrinule da se Lutheru sudi u Wormsu. Naime, papa Leon X izdaje bulu gdje ga optužuje za hereze, a početkom 1521. papa ga proglašava heretikom i ekskomunicira ga iz Rimske crkve. Luthera je trebalo ukloniti. Karlo V je trebao riješiti taj problem (usp. Shelly 1982, 260).

Ono što će rezultirati slijedećim događajima pretvorit će Lutherove ideje o slobodi kršćanina, o životu kao pozivu od Boga, nauku opravdanja po vjeri, slobodi savjesti, herojskog držanja Svetoga pisma – sve to doći će do istančanosti nakon Lutherove obrane na saboru u Wormsu. Bainton nam svjedoči naime da je Luther do tada spalio papinsku bulu, prozvao ga Antikristom te je situacija kulminirala do spomenutog sabora na kojem je prisustvovao car Karlo V (usp. 2002, 138-183). U Wormsu su tražili od njega da se odrekne svih svojih zapisa, no Luther ostaje čvrst te nakon odgode da pristane na ono što traže, on im odgovara, kako nam to Collinson prikazuje: „Srednji je vijek progovorio. Sada je reformacija odvrtila, ne slavnim 'Pri tome ostajem', koje je poslovično apokrifno, već ovim, ne manje znameniti riječima:

'Ukoliko se ne dokaže svjedočanstvom Svetog pisma ili očitim dokazom kako griješim, obvezuje me savjest i čvrsto drži riječ Božja... S toga ne mogu i neću ništa poreći, jer nije niti sigurno niti zdravo postupati protiv vlastite savjesti. Neka mi Bog pomogne. Amen.' Luther i svi njegovi pomagači i ortaci bili su sada stavljeni van zakona.“ (2008, 85-86)

Nakon ovoga Luther biva skriven od Friedricha Mudrog u Wartburg gdje prevodi Bibliju na njemački jezik. U međuvremenu u Wittenbergu počinje prava reformacija gdje mnogi redovnici izlaze iz samostana te Luther piše Melachtonu o počecima uređenja luteranske službe (usp. ur. Jedin 2004, 64-76).

2.1.6. Plodovi Lutherovih nastojanja

Da je Luther učinio mnoge stvari koje su bile revolucija u njegovo doba, iako su naznake za slične aktivnosti postojale još i prije, kao kod Husa, Wycliffa i Petra Valda – sigurno je da su te aktivnosti sad kod Luthera bile snažan udarac Rimskoj crkvi. Luther skida mantiju, preporuča svojim prijateljima, bivšim svećenicima, sad pak neki od njih pastori, da se ožene, da shvate život kao poziv od Boga, da nisu svećenici samo u svojoj župi, već i unutar svoga doma. Luther to i sam radi s Katharinom von Bora, uzima je za ženu, bivšu časnu sestru, jednim dijelom da prkosi Rimu, a drugim da potvrdi svoju vjeru, i ipak ju je zavolio i imao nekoliko djece s njom (usp. Bainton 2002, 291-297) Luther je „ukinuo monasticizam i na taj način odstranio selektirano područje za vršenje više kreposnosti. Kao posljedica toga evanđelje se moglo dokazivati primjerima jedino usred svjetovnih zvanja, s tim što ih je Luther odbio nazvati svjetovnima.“ (Bainton 2002, 226) Kao što i Keller navodi da „nitko nije mogao se suočiti sa Prvom poslanicom Korinćanima, 7. poglavlje tako snažno kao Martin Luther. Luther je preveo riječ 'poziv' u tim stihovima kao *Beruf* u njemačkom, riječ za 'okupacija' i podigao polemiku protiv pogleda o vokaciji zastupljenoj u srednjovjekovnoj Crkvi. Crkva u to vrijeme je razumijevala sebe kao potpuno Božje kraljevstvo na zemlji, i tako je rad u i za Crkvu se mogao kvalificirati kao Božji rad. Ovo je značilo da jedini način kako biti pozvan od Boga u službu je bilo postati redovnik, svećenik ili časna sestra.“ (2014, 68) Luther je ovu ideju napao u traktatu *Kršćanskom plemstvu njemačkog naroda* rekavši: „Nismo svi jednako kršćani i imamo krštenje, vjeru, Duh i sve stvari jednako. Ako je svećenik ubijen zemlju se stavlja pod zabranu bogoslužja. Zašto ne i u slučaju seljaka? Odakle dolazi ta velika razlika između onih koji se nazivaju kršćanima?“ (Bainton 2002, 146) Luther je točno pogodio u središte Crkve, gdje je naglasio svećeništvo svih vjernika. Ne postoji razlika između klera i između puka, već stavlja ne neki egalitarizam, već važnost kršćanskog života i kod jedne i kod druge strane. To je bio temelj kako je Luther percipirao društvenu etiku: raditi znači služiti, a služiti znači raditi. U

tome jedino ne smijemo zaboraviti koncept vjere, gdje ona kao pokretač igra glavnu ulogu za život obje strane.

Što se pak tiče ekonomije naglašavao je rad, a to možemo zaključiti i iz toga da je izašao iz monasticizma. Bio je protiv lakomosti, koju je vrlo vjerojatno gledao teološki kao problem ljudskog bića. U prilog ekonomske situacije za vrijeme Luthera Bainton svjedoči da je „ukinuće monasticizma i eksproprijacija crkvenih dobara, žigosanje siromaštva kao grijeha ili nesreće, ako li ne kao sramote, te uzvisivanje rada kao oponašanje Boga nedvojbeno stimuliralo duh ekonomskog poduzetništva.“ (2002, 231)

2.1.7. Odnos Crkve i države

Pošto su se njemačke pokrajine dijelile na katoličke i na protestantske ne samo u Njemačkoj, već i drugim državama kao na primjere Ženevi, koju ćemo kasnije obraditi, bilo je logično da Luther kao predvodnik svoje generacije u reformi Crkve i društva mora doprinijeti poimanju države i vlasti te Crkve naspram vlasti. Da bismo razumjeli njegovu teologiju dva kraljevstva, nužno je zabilježiti njegov pogled o opravdanju po vjeri. Preko tih ideja, koje smo ranije opisali, Luther dolazi do spoznaje da, prema Matzu, „Crkva treba raditi svoj posao i treba ga raditi dobro. Država treba raditi svoj posao i treba ga raditi dobro. Kada crkva promaši u svom radu, država je primorana ispraviti je.“ (2017, 103)

Luther kao i Augustin stvara dva kraljevstva, Augustin u *De Civitate Dei* govori o gradu Božjem i o gradu Zemaljskom. Tako Luther naziva kršćansko Kraljevstvo Krista i Kraljevstvo svijeta (usp. Bainton 2002, 235-236). Bog je suveren nad oba Kraljevstva. Što se tiče kršćanina, on je podložan vlasti. Naime, jedino nam govori o suverenosti Božjoj koja je prisutna kod Luthera te daje naglasak na to da Lutherova teologija vlasti nije dualistička, tj. od Boga i sotone, već dolazi iz jednog izvora i to od Boga. Svjetovna vlast države je da provodi red, da joj kršćanin bude podložan unutar svojih evanđeoskih stavova te u slučaju kada država krene djelovati van kršćanskih okvira, kršćanin ne uzima mač, nego stvara otpor bez nasilja, miran otpor ili bježi odande; kršćanin mora shvatiti patnju kao volju Kristovu (usp. Jedin 2004, 179-181). Bainton slično zaključuje da je za Luthera „pobuna nešto nepodnošljivo: ali budući da je jedino religija od čovjekove najveće važnosti, oblici vanjskoga života su indiferentni i moglo bi ih se ostaviti da ih određuju okolnosti.“ (2002, 240) Leonar nam pak za Luthera govori da je Lutherovo poimanje svjetovne vlasti uspostavljeno od Boga i to za one koji ne vjeruju u Krista da bi se podvrgnuli danom zakonu, pošto se ne mogu kao nevjernici podvrgnuti zakonu od Boga. A što se tiče pastoralne dužnosti tu se država ne bi trebala previše uplitati (usp. 2002, 84). Dok su Lutherove ideje sazrijevale i nadopunjavale se, dok je Luther bio u Wartburgu, u

Wittenbergu počinju Lutherovi prijatelji reformirati na veoma radikalna način. Dok ih Luther osuđuje, vlast ih brani. Sigurno je da se politika ovdje umiješala; kasnije kmetovi koji su bili ohrabreni tom kršćanskom slobodom koju je Luther naglašavao, otišli su u ekstrem te su se pobunili protiv svojih gospodara, sve je završilo ratom. Luther je na kraju stao na stranu plemića i bio je prozvan lažnim Božjim slugom. Mnogi od tih ljudi okrenuli su se k radikalnoj reformaciji ili Rimu (usp. Shelley 1982, 260-261).

Jedno je sigurno, iako je naišao na mnoge pobune, Lutherovo poimanje vlasti jest promijenilo koncept tadašnjih protestantskih njemačkih pokreta. Luther sve zasniva na slobodi kršćanina. Možda čak i naivno poima vlast kao kršćansku, no iako su ponekad posljedice rezultirale ratovima u kojima su većinom to bili zahtjevi od prije, a sad samo ponukani Lutherovom teologijom – nastalo je jedno oblikovanje društva u kojem je kršćanin slobodan, u kojem ima slobodu savjesti, ali samo u onome konceptu gdje se podvrgava zakonu Božjem, te i u njegovom okviru djeluje. Calvin će kasnije unaprijediti teologiju o dva Kraljevstva te ćemo to vidjeti na iskustvu u Ženevi.

2.2. Jean Calvin i širenje kalvinizma

U slijedećih nekoliko poglavlja obradit ćemo ukratko život i djelovanje Jeana Calvina. Naime, da bismo vidjeli razvoj reformacije nužno je spomenuti ovog sustavnog teologa i reformatora. Iako ga mnogi prepoznaju kao onoga koji je imao strog pogled o Bogu, ne razlikuje se puno od Luthera i Augustina što se tiče spasenja vjernika. Slično kao i Wycliffe naglašava autoritet Pisma i predodređenost vjernika. Calvin, vidjet ćemo, teologijom predestinacije podijelit će protestantski svijet, ne ekleziološki, već soteriološki. U prilog tome govori slijedećih nekoliko poglavlja.

2.2.1. Rani život Jeana Calvina

Prema Jambreku, Calvin (1509. – 1564.) je rođen u Noyonu, Francuska. Studirao je filozofiju i teologiju u Parizu, a pravo u Orleansu i Bourgesu (usp. 2007, 81). Parker, jedan od njegovih poznatih biografa, opisuje ga kao vrlo marljivog studenta. Već od ranih dana bio je izuzetan u pamćenju, disciplini te u humanističkim znanostima. Bio je snažan u logici, u nominalističkoj i u terminističkoj. Iako je bio namijenjen za teologiju od ranog djetinjstva, njegov otac ga šalje na studij građanskog prava. To je bio novi svijet za Calvina. Svoju prvu knjigu napisao je 1532., komentar na Senekinu *De Clementia*. Moglo se vidjeti kako je Calvinov um duboko upoznat sa humanizmom. Bio je poštivan od svojih sunarodnjaka te je živio u vrijeme kada je vrlo jasno mogao biti svjedok protestantskih gibanja među anabaptistima s kojima je bio u kontaktu (usp. 2007, 20-57). Shelley navodi da se je kod Calvina dogodila jedna vrsta obraćenja na

reformatorsku teologiju, ali i obraćenje prema Bogu. Maknuo se od svojih studija humanizma i poistovjetio se je s protestantima (usp. 1982, 276). Isto tako Shelley nam govori zašto se Calvin morao iz Pariza preseliti u Basel. „Calvin je bio tako blisko povezan sa svojim prijateljem Nicholasom Copom, da su neki, kad je Cop u jesen 1534. godine kao sveučilišni rektor izreko snažan protestantski govor, sumnjali da ga je Calvin napisao.“ (Shelley 1982, 276) Ondje piše svoje prvo izdanje *Institucije kršćanske religije* (usp. Čedvik 1986, 61). *Institucije* će kasnije još dobiti nekoliko izdanja i do danas će ostati kao prvo protestantsko sustavno vjerovanje. Calvin svojim idejama koje su uvelike povezane s Lutherom, samo s drukčijim naglascima, vodi protestantizam k jednom drukčijem smjeru. On ne da sklanja opravdanje po vjeri, već daje naglasak na Božju suverenost u predestinaciji i u vlasti nad svime, što ćemo i vidjeti kasnije.

2.2.2. Calvin u Ženevi i podjela vlasti

Ženeva je grad koji će ostati kao Calvinov grad zbog širine i dubine njegova djelovanja. Calvin se upućuje prema Strassburgu te na svom putu staje u Ženevi, gdje je njegov prijatelj William Farell. On Jeana nagovara da ostane ondje (usp. ur. Jedin 2004, 300). Calvin je bio jako dobar organizator za razliku od Farella. Pošto reformacija u Ženevi nije imala neki veliki značaj osim razbijanja kipova, samom gradu je bila potrebna usustavljenost (usp. Čedvik 1986, 60). Calvin je u Ženevi bio učitelj Svetog pisma, a vjeroispovijedanje koje je napravio trebalo je biti prihvaćeno od svakog tko je htio biti stanovnik grada. Njegovo utvrđivanje jedne vrste teokracije jest došlo do toga da je bio u stanju ne dati euharistiju i ekskomunicirati one koji nisu živjeli kršćanskim životom. Moral je bio na najvišem nivou i to puno više nego što je to grad očekivao. Calvin je zajedno sa Farellom nakon dvije godine morao ostaviti Ženevu, jer su gradske vlasti tako odredile (usp. Shelley 1982, 277). Nakon toga 1538. odlazi u Strassburg, na poziv svojih prijatelja, gdje je bio propovjednik i lektor. Tih je godina do 1541. upoznao Melachtona, ali ne i Luthera. Nakon što je sa nekim stvarima o euharistiji imao neslaganja s njemačkim reformatorima, povlači se polako iz Strassburga (usp. ur. Jedin 2004, 303-304). Ponovno se vraća u Ženevu, gdje je oženio udovicu jednog anabaptiste. Nakon što su reformatori odbacili papinsku vlast, autoritet kršćanskog svećenstva je ostao u magli. Tamo gdje nije bilo duhovnog autoriteta crkva se oslanjala na gradske suce ili knezove (usp. Čedvik 1986, 61). Što se pak tiče uređenje crkve i vlasti Chadwick navodi sljedeće:

„Calvin je smatrao da Crkva u Ženevi mora organizirati po ugledu na prvobitnu crkvu i tako ponovno utvrditi neovisnost Crkve i Božansku vlast njenih svećenika. Malo je toga bilo demokratsko u Calvinovom idealnom poretku. Pastori su birali pastire, ma da je gradsko vijeće moglo usporiti izbor.

Trebalo je da se jednom tjednom sastaju radi zajedničkog proučavanja Pisma, i ti susreti nisu bili dobrovoljni. Starješine – najistaknutija odluka Calvinovih ustanova - sprovodili su nadzor nad disciplinom. Dužnost im je bila da nadgledaju moral svoje zajednice, da proviđaju da se nepopravljivim grješnicima uskrati primanje svete pričesti i da podnose izvještaje 'uvaženom društvu' sastavljenom od pastora. Te je starješine imenovalo gradsko vijeće ili gradska vlast, poslije savjetovanja sa pastorima.“ (1986, 61)

Calvin očito nije htio uvesti novinu u lokalnu vlast, tj. u grad, već je htio uspostaviti kršćansko okruženje gdje Crkva ima vlast nad kršćanskim pukom, i to dušobrižničku vlast. Vrlo je vjerojatno da Calvin nije vježbao svoju vlast na način da je postupao strogo prema ljudima kad već imamo činjenicu da je bio okružen sa mnogo starješina koje su imale uvid u pastoralni rad. Moramo razumjeti Calvina u društvenom kontekstu u kojem se nalazi. Kako bi Ženeva postala kršćanski grad, morala je imati nekakve uredbe. Parker navodi, da su te uredbe nazvane *Ordonnances ecclesiastiques*, te uredbe su postale zakonom i one su određivale cjelokupno ustrojstvo te su određivale što su to crkvene službe (usp. 2007, 125).

Što se pak tiče kako je ono izgledalo, Parker navodi da „dobro uređena Crkva živi pod nadgledništvom četiriju staleža: pastora, doktora, starješina i đakona. Zadaća Crkve jest propovijedati evanđelje i podjeljivati sakramente, vjernike poučavati vjeri, izgrađivati ih u poslušnosti i skrbiti se za bolesne.“ (2007, 125) Dok govorimo o ta četiri staleža pastor je služio za propovijedanje Riječi, doktori su služili za poučavanje Riječi, tj. izlagali su pravi nauk, starješine su bili odgovorni za crkvenu disciplinu, dok su đakoni služili onima u potrebi, siromašnima (usp. Parker 2007, 125-127). Jambrek je to ovako opisao: „stopili su se crkveni i gradski zakoni. Nova Ženeva bila je strogo organizirana 'Božja država', postala je središnjica reformirane crkve, koja je po svojoj čvrstoći, dosljednosti i organizaciji bila ispred luteranske crkve.“ (2007, 81) „Starješine, koji su laici, odgovorni su za mehanizam crkvene discipline. Treba ih biti dvanaest svi izabrani iz vijeća, dva iz *Maloga vijeća*, četiri iz *Šezdesetorice*, i šestorica iz vijeća *Dvije stotine*. (...) Starješine i svećenici čine *Consistoire*, duhovni sud, koji je odgovoran za crkvenu disciplinu. Vidjet će se da su ovdje prevladavali laici u odnosu na svećenike. (...) *Consistoire* je ipak bio crkveni, a ne državni sud.“ (Parker 2007, 126)

Prema Matzu, Calvin je odvojio rad Crkve od vlasti, ali je davao velik naglasak na Božju suverenost u oba Kraljevstva te je prema tome postojao imperativ da kršćani koji su pri vrhu ostanu vjerni Bogu i na taj način uvijek drže Boga glavom vlasti (usp. 2017, 101-102). „Crkva i vlast imaju različite dužnosti prema ljudima, ali obje postoje za Božje zadovoljstvo; Bog im

daje odgovarajuće odgovornosti. Najbolji način usklađivanja funkcija ovih dvaju kraljevstva u svijetu s onim što nam Bog namjerava jest da imamo vjerne kršćane koji upravljaju s oba kraljevstva. Ako jedno ili drugo kraljevstvo ne ispuni svoje dužnosti, kršćani moraju vjerovati da će Bog na kraju pružiti nužan pravni lijek.“ (Matz 2017, 106) Calvin je imao mnoga protivljenja, s kojima se teško borio, o čemu nam Parker (usp. 2007) svjedoči, gdje je Calvin, nastojao vlasti nagovoriti na mnoge društvene promjene, poput zatvaranja krčmi i otvaranje kavane, gdje bi ljudi mogli moliti, čitati Pismo i imati zajedništvo.

Naime Calvin, ne samo on, već i skupina pastora oko njega, htjeli su uspostaviti Božju vlast nad Ženevom.

2.2.3. Kalvinizam, Božja suverenost i predestinacija

Kalvinizam je kako navodi W. S. Reid u Jambrekovom *Leksikonu* podijeljen na četiri glavne točke: Pismo, Bog, čovječanstvo i Crkva. Što se tiče Biblije tj. Pisma za njega vrijedi načelo *sola Scriptura*, gdje se uzima da se ono mora tumačiti u važećem kontekstu, tj. da se ne može tumačiti van okvira povijesnih okolnosti u kojima je pisano. Bog je pak trojedini – u potpunosti suveren, odvojen u karakteru od čovjeka i ne ovisi o čovjekovom djelovanju. Sve što Bog radi, radi da se Njegovo ime proslavi. Čovječanstvo jest stvoreno na Njegovu sliku, ali se pobunilo protiv Njega te Bog prema svojoj odluci sad odlučuje tko će biti spašen i pozvan u vjeru u Isusa Krista. Oni koji su izabrani, oni su Crkva, oni su dio Njegovog Kraljevstva. U kalvinizmu euharistija i krštenje su trajni sakramenti (usp. ur. Jambrek 2007, 211-212). Prema tome kalvinizam jest pitanje o odnosu čovjeka i Boga. Njegov naglasak je na predodređenju i izabranju onih koji će vjerovati u Njega. Calvinovo poimanje Boga jest da je On suvereni vladar svijeta i da On radi što hoće i kako hoće. Kao što Shelley vidi i sažima, „u Lutherovim je posljednjim tekstovima stajalo: 'Pravednik će od vjere živjeti', a kod Calvina 'Neka bude volja tvoja kako na nebu tako i na zemlji.' Calvin je vidio doktrinu predestinacije koju su naučavali Pavao, Augustin i Luther, izvorom religijske pobožnosti. Calvin je više od problema razuma smatrao božanski izbor za vječni život najdubljim izborom pouzdanja, poniznosti i moralne snage.“ (1982, 279) Važno je znati da je Calvin, pošto je imao velik pogled na Božju suverenost, zbog toga imao posebno viđenje države. Calvin je vidio državu kao uređenje Božjeg Kraljevstva na zemlji. On je vjerojatno u svojoj teologiji i analiziranju *Oče naša*, gledao da kršćanska zajednica i čovjek osobno mora gledati na Boga i na Njegovu Kraljevstvo ne samo u molitvi i da će jednoga dana doći, već moliti i raditi da se ono ostvari već sada ovdje na zemlji. To treba uzeti u obzir, jer da bi razumjeli Calvinovu vrstu djelovanja i da je ne shvatimo prestrogo,

moramo uzeti u obzir okolnosti u kojima je on živio u Ženevi koja je htjela biti kršćanska, u vrijeme kada se za herezu plaćalo životom te vrijeme kada se protestantizam tek formirao.

2.2.4. Calvinov utjecaj na Francusku, Škotsku i Nizozemsku

Ono što je rezultiralo Calvinovim djelovanjem, jest da su njega prema Shelleyu gledali kao uzora, pa su pri tome Škoti i Nizozemci gledali kako uspostaviti sličnu vlast onoj u Ženevi (usp. 1982, 278). Dok je u Francuskoj kalvinizam tek bio zastupljen u maloj količini i uz to progonjen. Kalvinizam je i bude bio dominantna pokretačka snaga vjerskog Zapada, a to znamo iz činjenica da jedan John Knox, škotski reformator, usvaja Calvinove ideje o državi i osobno ga susreće u svom progonstvu, iako ga ne kopira u potpunosti, odlazi u Škotsku, reformira obrazovanje, te ustrojava crkvu koju danas imamo u prezbiterijanskom obliku. Matz svjedoči tome, gdje kaže da „[su] kalvinisti u Škotskoj pisali o dva Kraljevstva u svojoj knjizi *Druga knjiga discipline*.“ (2017, 107) Knox je bio veoma protiv tadašnje kraljice te je otvoreno kritizirao tadašnju vlast (usp. ur. Jedin 2004, 336-342).

Što se pak Nizozemske tiče, veoma je poznato da je u Nizozemskoj u 17. stoljeću kulminiralo arminijanstvo koje se suprotstavljalo ideji tog strogog Calvinovog Boga. Chadwick objašnjava kako su Nizozemci bili sa svih strana okruženi protestantima te da su u zemlji vladale velike političke netrpeljivosti u odnosu prema Filipu II. Ondje su postojale dvije stranke – jedna katolička, a druga ne u potpunosti protestantska. Protestanti su prema Chadwicku bili patrioti koji su branili interese vlastitog protestantizma i slobode vjeroispovijedanja. Na kraju je došlo do sukoba te je zemlja bila podijeljena na sjever i jug (usp. 1986, 123-124).

Kako se da vidjeti iz Jedinove povijesti, u Nizozemskoj je kalvinizam zbog političke situacije poprimio militaristički ton, jer su protestanti bili prisiljeni pružiti otpor vlasti. Naime, Nizozemska je bila pogodna za širenje reformacije, zbog svoje povezanosti mnogih Nizozemaca s Calvinom u Ženevi. Sjever je bio protestantski, a jug katolički. Kalvinisti su imali na kraju značajnu sinodu u Dordrechtu, početkom 17. stoljeća, te su učvrstili kalvinizam i teologiju predestinacije unutar svojeg crkvenog djelovanja (usp. 2002, 327-330). Matz objašnjava kako se slični Škotskoj, isto tako mogu naći dokumenti koji govore o dvije vlasti, te zaključuje: „Povrh toga, država je najbolje vođena kada je 'uistinu zrela sa strahom Božjim i istinskom religijom,' jer samo to će osigurati napredak vjere i zaštitu kraljevstva crkve (Drugo Helvetsko ispovijedanje 30.2).“ (2017, 108)

Možemo vidjeti kako su crkve van Njemačke i van Ženeve unutar vlastitog konteksta, bile one pobune ili teško stanje, dovele do slobode protestantskog vjeroispovijedanja te su

promijenile svijest naroda poput Škotske i Nizozemske, koji će moći gledati Boga suverenoga nad svojom zemljom i to najviše onda kada su njeni vladari istinski kršćani.

2.3. Radikalni reformatori

Protestantizam je unutar svojeg kretanja imao tri glavne struje: luteransku, kalvinističku i radikalnu. Radikalna je bila po tome što je njihovo poimanje odnosa države i Crkve bilo u mnogim segmentima različito od ostale dvije spomenute struje. Zwingli je bio jedan od oličenja te radikalne reformacije. Jambrek kaže, da je on bio jedan od prvih teologa reformirane crkve te jedan od prethodnika Calvina (usp. 2007, 435-436). Ulrich Zwingli htio je organizirati reformu u Zürichu tako što je svojim pastorskim djelovanjem maknuo kipove i slike iz crkava, uspostavio bogoslužje bez liturgije, te je bilo sastavljeno samo od propovijedi i molitve. Od Luthera se najviše razlikovao po pogledu na euharistiju, koje je smatra simbolima, te je jedino krštenje usvojio kao sakrament (usp. Čedvik 1986, 56-58).

2.3.1. Anabaptistička struja

Druga struja radikalnoga kršćanstva bili su anabaptisti, tj. oni koji su ponovno krstili ili su krstili samo odrasle vjernike. Svoje širenje doživjeli su na švicarskom, češkom, nizozemskom i sjevernonjemačkom prostoru (usp. Shelley 1982, 267). Njihovo vjerovanje je bilo drukčije od luteranskog, koje je spajalo na jedan način Crkvu i državu. „Jedni od najviše praktičnih uzroka njihovog pogleda da crkva i država ne bi trebale imati ništa zajedničko jest njihov pacifizam. Naučavali su Kristov zakon ljubavi i odbijanje bilo kakvih resursa nasilja. (...) Anabaptisti su tretirali nasilje kao takvo gnušno zlo da i jedno dobro ne može izaći iz njegovog provođenja jer opravdava zlo. (...) Da bi crkva bila uspješna u svojoj sferi, treba odvojiti povezanost sa državom, bez obzira na posljedice koje će doći. Uistinu, Anabaptističke zajednice su davale čast mučenicima među svojim članovima, koji su bez borbe, prihvatili državu da ih pogubi.“ (usp. Matz 2017, 108-109) U to nas Shelley uvjerava kada kaže da „su grupe anabaptista okupljale oko svojih Biblija. Otkrili su drugačiji svijet na stranicama Novog zavjeta. Nisu pronašli povezanost između države i crkve, nisu pronašli kršćansku vladavinu. Umjesto toga otkrili su da su apostolske crkve bile društva predanih vjernika, zajednice muškaraca i žena koji su slobodno i osobno odabrali slijediti Isusa. A za 16. je stoljeće to bila revolucionarna ideja. (...) Anabaptisti su poput misionara, redovnika srednjega vijeka, željeli oblikovati društvo svojim primjerom radikalnog učenja – ako je potrebno čak i smrću. Uporno su odbijali biti dijelom svjetovne moći, što je uključivalo odbijanje nošenja oružja, vršenja političke službe i polaganja zakletvi. U 16. je stoljeću takvo razmišljanje bilo raspaljivo.“ (1982, 267) Kod

Jambreka pak vidimo da je njihovo poimanje toga da budu učenici Krista bilo prožeto moralom i društvenim djelovanjem. Ono je bila mješavina duhovnog rođenja i doktrine (usp. 2007, 18).

S anabaptistima i Zwinglijem zaokružili smo povijest protestantizma na kontinentu Europe. Vidimo da je radikalnost zastupljena kod onih koji uistinu žele shvatiti kršćanski život ozbiljno. Do najveće istančanosti dolaze anabaptisti koji su preteča svim današnjim baptističkim i pentekostnim crkvama. Njihova etika nije samo u teoriji, već i u praksi kako bi i trebalo biti prema novozavjetnim tekstovima. Time zaključujemo da će anabaptističko djelovanje, iako u svojoj radikalnosti donijeti trajnu promjenu kod onih koji će po uzoru na njih htjeti vidjeti Crkvu čistu, besprijekornu i djelujuću unutar društva. Prema njima Crkva se ne prilagođava vlasti, već Crkva služi vlasti u ljubavi i u društvenim sferama na način da djeluju unutar svojih novozavjetnih okvira. Takva etika samo je pokazatelj ploda cjelokupnog reformacijskog djelovanja koje nas na trenutke podsjeća na Valda, Wycliffa i Husa. Oni su prema jednom indijskom stručnjaku „djeca atolerantnog i brutalnog Srednjeg vijeka. Iako, postali su pioniri modernog svijeta jer su isto tako transcendirali svoje vrijeme. Oni su uveli veliku revoluciju u drugi milenij – revoluciju koja, među ostalim stvarima, će okrenuti heroje u požrtvovne sluge.“ (Mangalwadi 2011, 136)

3. REFORMACIJA U ENGLESKOJ I NOVOM SVIJETU

Jedan drukčiji oblik reformacije poprimila je Engleska. Naime radi se o tome da Engleska nije bila toliko u direktnom doticaju s Lutherom i Calvinom, koliko je bila u neprijateljstvu s Rimom. Već za vrijeme Wycliffa engleski je puk nezadovoljan s Rimom, Sveto Rimsko carstvo se trese, kraljevska vlast se sve više suprotstavlja politici Rima.

3.1. Nastanak Engleske crkve

Prema Shelleyu, reformacija u Engleskoj nije došla putem Luthera, već je došla putem raskola s Rimom. Naime Henry VIII dolazi u sukob s papom na temelju svog vlastitog hira, gdje zbog svog ljubavničkog, ali i kraljevskog interesa da ima nasljednika zarađuje ekskomunikaciju od Rimske crkve (usp. 1982, 282-284). Naime, Henry je htio rastavu od Katarine, koja je bila rod s Karlom V. Sve to je uvrijedilo papu te Henry VIII traži način kako ukloniti rimski utjecaj iz Engleske. Njegov mudri savjetnik i nadbiskup Thomas Cranmer 1533. proglašava Henrikov brak s Katarinom nevažećim (usp. Čedvik 1986, 74). Henry VIII ženi se tada ljubavnicom Anne koja mu je dala kćer Elizabetu. Godinu dana kasnije, pošto ga je papa ekskomunicirao, Henrik postaje poglavar crkve u Engleskoj. U svojoj je praksi Engleska crkva u početku bila u potpunosti rimokatolička, osim ukidanja monasticizma i objavljivanja Svetog pisma u crkvama diljem zemlje (usp. Shelley 1982, 284-286).

Henry VIII iza sebe je ostavio nasljednika Edwarda VI, kojem i sam Calvin posvjećuje komentar knjige Izaije i Katoličkih poslanica (Parker 2007, 154). Edward je bio još premlad za vladavinu pa su protestanti, sad zajedno sa Cranmerom, mogli širiti protestantski nauk i polako uređivati Englesku crkvu, tako da je od 1547. do 1553. Engleska protestantska zemlja uredbom ljudi poput Thomasa Cranmera. Pošto je Thomas Cranmer nagovorio još prije Henryja VIII da se Biblije dadu na engleskom - po uzoru na Williama Tyndalea – Cranmer je pripremao put za stvaranje protestantske Engleske koju vidimo danas. Nažalost mladi kralj umire i njegova sestra, Katarinina kćerka, preuzima vlast (usp. Čedvik 1986, 90-94). Kao što Jambrek kaže: „Po dolasku katolkinje Marije Tudor na vlast mnogi su reformatori uhićeni i mučeni do smrti. Među njima je bio i Cranmer. Pod mukama se u tamnici odrekao reformacijskog učenja, ali je na kraju na lomači ponovno potvrdio svoju vjeru u Isusa Krista i reformacijsko učenje.“ (2007, 85) Engleska kraljica je bila zvana i „Krvava Marija“ i njeni su progoni opisani u *Knjizi mučenika* Johna Foksa. Nakon nje na vlast dolazi Elizabeta koja radi balans između katolika i protestanata (usp. Shelley 1982, 287-288).

Iz priloženog je vidljivo krvavo započinjanje reformacije u Engleskoj. Reformacijsko je učenje toliko značilo mnogima, da ga se nisu htjeli odreći te su morali otići s Otoka. Oni koji su otišli, potražili su pomoć u reformiranim gradovima Europe, tražeći slobodu savjesti i uređivanje države prema idejama Luthera i Calvina. Neki su, kao Thomas Cranmer, platili životom ili kao William Tyndale prije njega zbog reformacijskih ideja i poziva na prijevod i učenje Biblije bili proganjani sve do tragične smrti. Etika koja se ondje razvija u suštini se razvija s kontinenta, a ona s kontinenta se razvija u Bibliji. Ono što slijedi jest puritanski pokret i ostali manji pokreti koji će proširiti obzorje protestantizma te ga dovesti, ne samo ponovno na Otok, već i u novi svijet preko oceana.

3.2. Puritanizam

Nezamislivo je zamisliti današnje protestantsko kršćanstvo na zapadu bez puritanaca koji su sami sebe zvali „božanski.“ (MacCulloch 2004, 372) Puritanci su u mnogočemu doprinijeli razvoju etike, morala, iako ne uvijek najboljim primjerom, ali idejom da pročiste crkvu, utabali su put nečemu što ćemo kasnije dotaći – metodizmu. Povijesno su bili prognanici iz Engleske. „Oni su pročitali svoje Biblije i razvili svoje vlastite ideje o istinskoj reformaciji u Engleskoj.“ (Shelley 1982, 288) Puritanci su bili kalvinisti u svom nauku. I kao što Chadwick kaže, „Ne možemo pravilno shvatiti puritanizam, ako ga ne promatramo kao dio općeg raspoloženja u Europi. (...) Puritanske ideje možemo naći u njihovom najizrazitijem, najdosljednijem i najčišćem obliku upravo među kalvinistima. Calvinovo učenje je moralne ideje zaodijevalo i obuhvaćalo biblijskim duhom i posebnim oblicima pobožnosti i vjerskih običaja. Iako kalvinizam nije isto što i puritanizam, puritanski ideal se najbolje vidi među kalvinistima.“ (1986, 128-129) Puritanci su htjeli pročistiti Englesku crkvu tako što nisu htjeli da njima vlada vladar, već da odabir crkvenih službenika bude pod autoritetom njih samih. U početku su koristili Ženevsku Bibliju, a kasnije verziju Biblije kralja Jakova. Naglašavali su požrtvornost, zatim obraćenje, a po tome su smatrali da se sve što je potrebno za život jednog čovjeka nalazilo u Bibliji (usp. Shelley 1982, 309-313).

Kako bismo razumjeli puritance, njihov se poredak u društvu gleda na nekoliko načina. Zbog borbe sa vlasti oko crkvenih pitanja, puritanci s vremenom u prvoj polovici 17. stoljeća bivaju opisani kao „(1) separatisti Engleske crkve, (2) radikalni reformatori unutar Engleske crkve, (3) promovitelji prava parlamenta protiv prava kralja, i (4) promovitelji stroge moralnosti. (...) Promovirali su radnu etiku koja je temeljila pravo pojedinca na privatno vlasništvo u prisutnosti (ili manjku) osobnog rada. (...) Podigli su zadatak propovijedanja. Kada njihovo propovijedanje nije bilo dobrodošlo u Engleskoj crkvi ili prezbiterijanskim crkvama,

osnivali su kućne crkve.“ (Matz 2017, 122) Pošto su parlamentarci bili na strani puritanizma što se tiče vlasti, ali ne i crkvenog oblika, situacija u Engleskoj je kulminirala tako što je vojska bila ta koja je imala moć gdje je Oliver Cromwell poveo rat protiv kralja Karla I. Na kraju je Karlo bio ubijen i Oliver Cromwell je postao vojni diktator Engleske (usp. Shelley 1982, 316-317). Ovo je bilo vrijeme društvenih promjena, sukoba, ekstrema, suprotstavljanja i različitih poimanja vlasti, gdje se je mač ponovno uvukao među crkvene redove. Na obzorju se pojavljuju razne kršćanske religijske skupine i Cromwell „je pokušao postići religijski mir za naciju, dopuštajući slobodu raznim kršćanskim grupacijama koje su se tada počele pojavljivati na religijskom obzorju: prezbiterijanci, neovisni, baptisti, kvekeri, leveleri. (...) Nakon dvije godine zemlja je pozdravila vraćanje monarhije, a s kraljem i službu biskupa. No daleko preko Atlantika deseci tisuća svetaca bili su sretno nastanjeni u Novoj Engleskoj, gdje su pobožno podizali Kraljevstvo Božje u američkoj divljini.“ (Shelley 1982, 317-318)

Primijetimo da se ipak nekim puritanskim djelovanjem istančava sloboda za javno djelovanje. Puritanci, snažni u svojim idejama i radnjama, pružaju otpor vlastima, a blagostanje tek nalaze odlaskom u Novu Englesku. Naime, prema Chadwicku, u Americi, tj. u Novoj Engleskoj dolazi do naseljavanja raznih religijskih kršćanskih skupina od baptista pa sve do puritanaca (usp. 1986, 152). Kao i Matz povezat ćemo uspon puritanizma zajedno sa metodizmom, te s utjecajem Johna Wesleya (usp. 2017, 121-127).

3.3. Pokret metodizma i borba za humanost

Metodizam se nalazi u središtu Engleske u početku. Razumjeti metodizam, znači razumjeti problem Engleske, koja se pomakla iz starih ratova i sukoba u vlast moderniju od prijašnje. No, „glavni problemi koje vidimo u Engleskoj u 18. stoljeću jesu prodaja robova, moralna osviještenost i korupcija. (...) Ljudi religiozno osviješteni, po svojim uvjerenjima razumijevanja kršćanstva uvjeriti će se, da nije isto razumjeti religiju, već ju i živjeti i po njenim temeljima mijenjati svijest društva.“ (Sakač 2015, 7) U prilog tome Volf zabilježava: „Književnik Thackeray je uzroke korupciji među klerom nalazio u korupciji u politici: 'Nije čudo da je kler bio korumpiran i mrtav u tom općem mrtvilu i korupciji. Nije čudo da su se sve više javljali ateisti i da je čudoredni život tonuo, kad je kralj bio takav. Nije čudo da je Whitefield vikao u pustinji, te da je Wesley napustio oskvrnjeni hram kako bi se molio na obroncima.'; Disenteri, koji su se odvojili od državne crkve, nisu živjeli istinskije kršćanstvo. Njihove su propovijedi bile, uglavnom, polemične i suhoparne i govorile su samo o teološkim razlikama između njihove i drugih crkva. Neki od njih su čak nijekali Trojstvo.“ (ur. Volf 1983, 28)

John Wesley, začetnik metodizma bio je izuzetan i discipliniran čovjek. Prema uzoru na njega i njegovo metodičko učenje kršćanstva, metodisti su i dobili ime koje imaju. John je živio na Oxfordu gdje je studirao, te gdje imao dnevnik svojih aktivnosti, ali i tajni – tako da je čak razvio svoj vlastiti jezik u kraticama, pseudonimima i raznim simbolima. (Sakač 2015, 5) Na Oxfordu organizira „Klub svetosti“ među kojima je i njegov brat Charles Wesley, te propovjednik George Whitefield; zajedno su metodički proučavali Bibliju, a od njih, u propovijedanju se najviše istakao Whitefield koji je bio uzor Wesleyu. (Volf 1983, 16-17) Naime, sam John Wesley, iako discipliniran, našao je sebe nesigurnim što se tiče svojeg vlastitog spasenja, kojeg je pokušavao opravdati trudom u disciplini. Da bi stvar bila veća, zajedno sa nekolicinom braće odlazi na drugi kontinent propovijedati, te na moru u oluji, prvi put shvaća da se boji smrti. Ono s čim je bio suočen, bilo je radosno štovanje Moravske braće unutar te same oluje na istome brodu (Sakač 2015, 6). Kao i Lutheru, ako valja primijetiti, tako i Wesleyu, fali jedna doza ozbiljne vjere – koja je prije svega prožeta duhovnim iskustvom sigurnosti spasenja.

Wesley pokušava svoju vjeru obraniti djelima, ali ne uspijeva. Volf zapisuje pak da je Luther bio pozvan na sastanak takve religijske skupine „u ulici Aldersgate. Tamo je netko čitao na glas Lutherov uvod u poslanicu Rimljanima. Nešto prije devet sati, kada je opisivao promjenu koju Bog čini u srcu kroz vjeru u Kristu, jedna čudnovata toplina obuzela moje srce. Osjećao sam da zaista vjerujem u Krista, i samo u njega, da vjerujem u spasenje i dana mi je unutrašnja sigurnost da mi je on oduzeo sav grijeh, čak i moj grijeh i spasio me od zakona smrti i grijeha. Zatim sam otvoreno svjedočio o onome što se u meni dogodilo.“ (1983: 26)

Ponukan time, smatrao je da takvo što svi trebaju čuti – i tako je išao od po ulicama, po svim krajevima Engleske i propovijedao, jašući na konju kako bi došao do određenog mjesta. Naviještao je evanđelje, među marginaliziranima, a rezultat toga jesu bila duhovna i moralna obraćenja ljudi. Slična iskustva počeli su imati razni ljudi – zaživjelo je opravdanje po vjeri i sigurnost spasenja te su kao i puritanci, sastajali se po kućama te imali „agape“ objede, držeći se uvijek samodiscipline (Sakač 2015, 7) Wesley je imao „goruće breme za socijalnu pravdu, i ono što je on smatrao da je dobro za naciju.“ (ur. Davies i Rupp 1965, 26) Zatim napisao je *Misli o ropstvu*, gdje navodi da je „sloboda pravo svakog ljudskog stvorenja, onog trena kad udahne zrak; i nijedan ljudski zakon ga ne može odvojiti od tog prava koje dolazi od zakon prirode.“ (docsouth.unc.edu) Metodistička društva su bila veoma stroga, tako da su neki bili ekskomunicirani ako nisu živjeli dosljedno Riječi Božjoj. (Sakač 2015, 12) Volf navodi: „Obraćeni bi ljudi ostavljali stare zabave poput pijanstva i kockanja te započinjali život rada i štednje. Na taj način su znatno podizali svoj životni standard i poboljšavali životne uvjete.

Probuđenje je donijelo, dakle, radikalne promjene u društvenom životu Engleske i izmijenilo životne poglede onih koji su došli pod njegov utjecaj. Probudjenje je postalo možda najznačajnijim čimbenikom, ne samo na vjerskom već i na socijalnom i političkom planu Engleske u osamnaestom stoljeću.“ (1983, 12). Iskustva religioznog nije manjkalo pa tako Leonar navodi da su se događali ponekad fenomeni koje je teško objasniti: „U travnju 1739., u New Gateu, dok je Wesley propovijedao na temu spisa 'Onaj koji vjeruje u vječni život', 'dvojica slušalaca, a potom i treći, strovalili su se na pod. Na sve strane ljudi su padali kao da su ih gromovi udarali. Jedna žena snažno je vikala: mi smo se molili Bogu za nju i on je njemu obamrlost pretvorio u radost. Jedna druga je zapala u istu agoniju; zbog nje smo odmah prizvali Boga, koji je povratio mir njenoj duši.“ (2002, 127) Većina propovjednika, za razliku od kalviniste Whitefielda, bili su arminijanci, s drukčijim pogledom o predestinaciji (Heitzenrater 1995, 98-99). Whitefield je pak više propovijedao u Americi, gdje je metodistički pokret zasjenio mnoge denominacije. Što se pak tiče propovjednika, oni su živjeli u siromaštvu, te od prodaje knjiga, te su pomagali jedni drugima, što u strogoći discipline, čistoće života, ali i razumijevanju u padovima na duhovnom području (Sakač 2015, 12-13).

Za razumjeti je da Wesley radi jednu drukčiju strukturu društva. On nije tražio nigdje promjenu direktnu na vlast, već na duhovnu promjenu jednog pojedinca. Metodistički utjecaj, kasnije će opisati Weber, imao je utjecaj na današnju društvenu etiku. Matz u prilog tome navodi: „On je znao iz prve ruke iskustva sa siromašnima da je siromaštvo rezultat mentaliteta predrasuda i ekonomskih struktura koje su poremetile čovječanstvo. (...) Iako je metodizam se radio iz obzira prema životu vjere sa suosjećanjem za one u patnji, metodistička zajednica je postala nadahnut glas za mnoge ljude što se tiče društvene pravde u devetnaestom i dvadesetom stoljeću Amerike.“ (Matz 2017, 127-128)

Uz to zanimljivo je dodati činjenicu da se Wesleya veže uz činjenicu da je bio jedan od onih ljudi koji je nadahnuo Williama Wilberforcea na borbu za ukidanje robovlasništva i prodaje robova u Engleskoj, 18. i 19. stoljeća. Wilberforce je od ranog djetinjstva bio pak pod utjecajem Whitefielda, te Johna Newtona (Metaxas 2007, 10). Wilberforceova borba za ukidanje trajala je nekih četrdeset godina, te je par dana prije svoje smrti (1833.) vidio prihvaćanje zahtjeva za ukidanje robovlasništva (Metaxas 2007, 274). Willberforce je zastupao i reformu kršćanskih vrijednost u društvenom životu Engleske. Kao član parlamenta, napisao je 1797. *Praktični pogled na prevladavajući religijski sustav ispovijedajućih kršćana u visokim i srednjim slojevima ove zemlje s kontrast na realno kršćanstvo* (Sakač 2015, 21). Zauvijek će ostati poznata njegova rečenica: “Bog Svemogući je postavio ispred mene dva velika cilja, supresiju prodaje robova i reformaciju manira.“ (Pollock 1996, traži pod „William

Wilberforce: A Man Who Changed His Times“) Tim, završava i nastavlja se jedno razdoblje razvijanja društvene etike.

Naime, dalje ćemo vidjeti kako su metodisti i oni koji su bili s njima, potaknuli svojim propovijedanjem i naukom, još mnoge one da ustraju u društvenim promjenama. Što se tiče samog Wesleya, on je od iznimne važnosti za današnje kršćanstvo – pogotovo kad uzmemo u obzir pentekostalizam o kojem će kasnije biti riječi. Završno, još jednom protestantska teologija piše povijest na način da svojim naučavanjem mijenja obzore u kulturi, kod potlačenih, daje ideje o slobodi pojedinca, te se poziva na ljudski integritet – na ljudsko dostojanstvo.

3.4. Pentekostalizam

Pentekostalizam nije ništa novo u današnjem svijetu. Ono ima svoje tragove duboko u povijesti Crkve. Ako uzmemo u obzir činjenicu to da su pentekostanci novi pokret iz 20. stoljeća, ne bi se trebali dati smesti kako ono nema nikakve veze sa protestantskom etikom. Upravo oni su naslijede protestantske metodističke baštine u evanđeoskom kršćanstvu. Razlog zašto spominjemo pentekostalizam jest upravo zbog razloga da vidimo kako metodizam nije splasnuo, te kako je iz metodizma izniknulo još uvijek život, te da se duhovno iskustvo nije zatomilo. Jambrek nam govori da „pentekostanci u osnovi vjeruju da iskustvo sto dvadeset učenika na Dan pentekosta, poznato kao 'krštenje u Duhu Svetome' trebaju doživjeti svi kršćani. Teologija pokreta ukorijenjena je u perfekcionističkim i karizmatskim pokretima devetnaestog stoljeća. Pentekostanci su najviše crpili iz Metodističkog pokreta svetosti, Katoličkog apostolskog pokreta započetog po Edwardu Irvingu, te brojnih govornika na Keswick konferencijama.“ (2007, 283) Početni fenomen probuđenja nastaje u metodističkoj crkvi u Azusa ulici, Los Angeles, gdje i crnci i bijelci zajedno doživljavaju pentekostna iskustva ispunjenja Duhom Svetim (Jambrek 2007, 283-284). Berger navodi da pentekostalaca ima otprilike 250 milijuna u svijetu, te da je njihova etika uvelike povezana sa povijesnom reformacijom, gdje se nazire „asketizam“ – pentekostanci su uvelike prisutni u Latinskoj Americi (2010, 4). Oni pak pentekostanci u Aziji, kao i ostali fokusiraju sve svoje radnje na molitvu, te na redovito čitanje Biblije, te gledaju svoju vjeru kao misijsko orijentiranu, a što se tiče pak ekonomije smatraju da je Riječ Božja bogata principima za posao (Tejedo 2013, 9). Dok pak pogledamo na Brazil, možemo uvidjeti kako pentekostalizam dopire do siromašnih, ali ne utječe toliko na radnu etiku onih siromašnih zbog kulture koja je vrlo teška po tom pitanju, a nasuprot tome dolazi neopentekostna doktrina o prosperitetu kao Božjoj potvrdi blagoslova u nečijom životu (Dean 2012, 12). Bilo kako bilo, ono ipak ima utjecaj na obraćenje ljudi na radikalnu vjeru i mijenjanje ljudskih života prema životu ispunjen moralom i promišljanjem da

na svaki način Kraljevstvo Božje napreduje. Uloga pentekostalizma nije samo na zapadu, već ono odlazi u one zemlje koje nisu bile obuhvaćene reformacijom: Južna Amerika, Azija i, logički, Afrika.

3.5. Protestantska etika i kapitalizam

Uzimajući u obzir poimanje rada kao poziva kod Luthera i Calvina, dolazimo do posljedičnog fenomena kojeg analiziraju mnogi sociolozi. Jedan od najpoznatijih sociologa s prijelaza s devetnaestog na dvadeseto stoljeće jest Max Weber. Weber je napisao esej *Protestantska etika i duh kapitalizma*. Prema njemu, kada su protestanti tvrdili da je rad poziv od Boga, time su u ljudima prouzrokovali svijest i rad na način da akumuliraju dobra za sebe. To je potvrdio studijom o nastanku kapitalizma kojom zaključuje da je protestantizam uzrokovao njegov nastanak. Počevši s Franklinom i njegovim kapitalističkim savjetima istražuje dublje pozadinu protestantizma u pogledu na rad. Weber analizira Lutherov prijevod riječi *Beruf* kao *poziv* te kapitalistički način života koji se razvija iz tog *Berufa* naziva duh kapitalizma (usp. Weber 2006). Weber je svjestan da to nisu bili ciljevi protestantskog propovijedanja:

„Oni nisu bili utemeljitelji društava zbog etičke kulture, niti su bili proponenti humanitarnih projekata zbog društvenih reformi, ili kulturnih ideala. Spasenje duše i jedino to je bilo središte njihova života i rada. Njihovi etički ideali i praktični rezultati njihovih učenja su svi bili temeljeni samo na tome, i bili su posljedica čisto religioznih motiva. Mi ćemo dakle, morati priznati da su kulturne posljedice reformacije bile u velikoj mjeri, možda u konkretnim aspektima s kojima se pretežito bavimo, nepredviđeni ili čak neželjeni rezultati rada reformatora. Oni su često bili jako udaljeni, ili čak suprotni od svega onoga što su sami mislili postići.“ (Weber 2006, 71)

Po Weberu je čovjek koji je „živio racionalnim životom u religioznom smislu bio, i ostao jedino redovnik. (...) Sebastian Franck je pogodio glavnu karakteristiku te vrste religije kada je značenje reformacije vidio u činjenici da je sada svaki kršćanin trebao biti redovnik čitavog svog života.“ (Weber 2006, 92) Weber utvrđuje da „tijekom svoga razvoja kalvinizam je tome dodao nešto pozitivno, ideju o nužnosti dokazivanja vlastite vjere u svjetovnoj aktivnosti.“ (Weber 2006, 92) Ako usporedimo pak Webera i teologiju koju su reformatori imali te puritance, vrlo je lako izvana shvatiti da su protestanti htjeli dokazivati svoju vjeru. No možda je to previše gledanje njihovog ispovijedanja izvana. Ako po Weberu mislimo da je kapitalizam procvjetao unutar reformacije, tada se moramo uhvatiti u koštac s nekim činjenicama. Rodney

Stark u svojoj knjizi *Victory of Reason* objašnjava kako je kapitalizam započeo puno prije u sjevernim talijanskim gradovima, te da se već počeo pojavljivati u kasnom Srednjem vijeku u Engleskoj, a što se tiče toga najbolji je dao razlog zašto Weber ima možda pomalo krivu predodžbu o kapitalizmu i reformaciji te izbjegavanju činjenica u povijesti kršćanske teologije; u prilog tome navodi Henria Pirennea koji kaže da se činjenice u kapitalizmu te individualnom bogatstvu javljaju već u dvanaestom stoljeću u Italiji (usp. Stark 2005, XI-XII). Talijanski premijer, Fanfani u svojoj tezi *Catholicism, protestantism and capitalism* iz 1935. također navodi da se kapitalizam već može vidjeti unutar Engleske u 14. stoljeću kroz napredak zemlje u proizvodnji vune (Fanfani 1935, 164). „Talijani su poticali kapitalistički duh u trgovini odjeće i novca, Englezi pak u trgovini vunom, Flamanci u posteljini, Hansetski gradovi u redistribuciji začina među sjevernim zemljama.“ Kao što iz priloženog se da zaključiti, iako je Weber uvidio činjenicu da je *Beruf* potpomogao kapitalizmu, ono nije bilo njegov začetnik, već više nastavak na ono što se već nastanilo u gradovima gdje je Reformacija kasnije djelovala. Ipak, protestantska etika rada – nagovještava razvitak kapitalizma, jer preokreće još više ljudi na kapitalističko razmišljanje i daje slobode vjernicima da još više shvate svoj rad kao poziv od Boga i kao kršćansku službu u Kraljevstvu.

ZAKLJUČAK

Pristup povijesnim činjenicama uvjetuje širinu istraživanja. U ovom radu fokusirali smo se na jednu liniju istraživanja pokreta koji su usko povezani jedni s drugima. Protestantske denominacije, svaka od njih navedenih, potvrđuju svoju teologiju na način da mijenjaju kulturu u kojoj žive. Bilo je potrebno da dođe do reformacije, da se svijet ugleda, ne na imena, već na ideje Luthera, Calvina, Wesleya i ostalih reformatora unutar petsto godina reformacijske povijesti.

Ovaj rad daje naslutiti da je teologija unutar pokreta reformacija uvijek potvrđivala praktičnošću u jednostavnom životu vjernika. Reformacije je okrenula kotač povijest, na način da je započela duhovnu revoluciju, ali isto tako i završila jedno mračno doba koje se teško suočavalo s novim idejama protestantizma. Reformatorske ideje nisu uvijek završile slavno, ali su u primjeni na cijelu povijest – završile jednim plodonosnim uratkom. To smo dokazali razvojem metodizma, zatim pentekostalizma – koji su posljedica puritanske, kalvinističke i luteranske teologije Dvaju Kraljevstva. Da je doktrina Dva Kraljevstva bila ključna za širenje društvene etike, potvrđuje činjenica da je Lutherovo „svećenstvo svih vjernika“ poistovjetilo bilo koji rad sa služenjem prema Bogu jednako kao i služenje unutar svećeničke službe.

Doprinos protestantizma društvenoj etici više je nego izrazit, jer ne samo da je uspravio Zapad, već svojim djelovanjem i dan danas razvija ne samo društveno uređenje kao što je jednakost, podložnost, ljudsko dostojanstvo – već krči put daljnjem razvijanju ideja slobode i rada unutar Kraljevstva Svijeta i Kraljevstva Božjega.

LITERATURA

1. Bainton, Roland Herbert. 2002. Na tome stojim: život Martina Luthera. Zagreb: Misl.
2. Chaunu, Pierre. 2002. Vrijeme reformi: religijska historija i civilizacijski sistem. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
3. Collinson, Patrick. 2008. Reformacija: kratka povijest. Zagreb: Alfa.
4. Berger, Peter L. 2010. Max Weber is alive and well, and living in Guatemala: The Protestant Ethic Today. *The Review of Faith & International Affairs* 4 (8): 3-9.
5. Čedvik, Oven. 1986. Historija Reformacije. Novi Sad: Dobra vest.
6. Davis, Rupert i Gordon Rupp, ur., 1965. A History of The Methodist Church in Great Britain: Volume One. London: Epworth Press.
7. Dean, Maureen, 2012. The Growth of Pentecostalism in Brazil. Monmouth, Oregon: Western Oregon University.
8. Fanfani, Amintore, 1935. Catholicism, Protestantism and Capitalism. London: Sheed & Ward.
9. Jambrek, Stanko, ur. 2007. Leksikon evanđeoskog kršćanstva. Zagreb: Bogoslovni fakultet i Prometej.
10. Jedin, Hubert, ur. 2004. Velika povijest Crkve. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
11. Kolarić, Juraj. 2005. Ekumenska trilogija: istočni kršćani, pravoslavni, protestanti. Zagreb: Prometej.
12. Kovačec, August. 1996. Hrvatski opći leksikon. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslava Krleže.
13. Leonar, Emil Ž. 2002. Opšta historija protestantizma. T.1: Reformacija. T.2: Učvršćenje. Zagreb: Jesenski i Turk.
14. Leonar, Emil Ž. 2002. Opšta historija protestantizma. T.3: Opadanje i obnova (od XVIII do XX veka). Zagreb: Jesenski i Turk.
15. MacCulloch, Diarmaid. 2004. The Reformation. New York, NY: Viking Penguin.
16. Mangalwadi, Vishal. 2011. The book that made your world: how the Bible created the soul of Western civilisation. Nashville, Tennessee: Thomas Nelson.
17. Matz, Brain. 2017. Introducing Protestant social ethics: foundations in scripture, history, and practice. Grand Rapids, Michigan: Baker Academic.
18. Metaxas, Eric, 2007. Amazing grace: William Wilberforce and the Heroic Campaign to End Slavery. New York, NY: HarperCollins.

19. Parker, Thomas H. L. 2007. Jean Calvin Životopis. Zagreb: Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik“.
20. Raiser, Konrad. 2017. 500 godina reformacije diljem svijeta. Zagreb: AGM.
21. Sakač, Matej. 2015. Wiliam Wilberforce, metodizam i njihov utjecaj na englesko društvo i robovlasništvo u 18. i 19. stoljeću. Osijek.
22. Shelley, Bruce L. 1982. Church history in plain language. Waco, Texas: Word Publishing.
23. Stark, Rodney. 2006. The Victory of Reason. New York, NY: Random House Trade Paperbacks.
24. Tejedo, Joel A., 2013. The Economic participation of Filipino Pentecostals: a case of selected Assambles of God Business People in the Philippines. Asian Journal of Pentecostal Studies 16 (1): 3-16.
25. Volf, Miroslav ur., 1983. Velikan duhovnog probuđenja: Iz života i rada John Wesley- Novi Sad: Izvori.
26. Weber, Max. 2006. Protestantska etika i duh kapitalizma. Zagreb: Misl.

Internetski izvori:

27. Luther, Martin. 2017. Martin Luther – 95 teza. (prijevod: doc.dr.sc.Dubravko Horvat) <http://povijest.net/2018/?p=1500> (26.6.2018.)
28. Kombo, James H.O.. Social ethics. <https://esv.org/resources/esv-global-study-bible/social-ethics/> (24.6.2018.)
29. Piper, John. 2016. The Bondage of the Will, the Sovereignty of God and the Glory of God. <https://www.desiringgod.org/messages/the-bondage-of-the-will-the-sovereignty-of-grace-and-the-glory-of-god> (26.6.2018.)
30. Pollock, 1996. William Wilberforce: A Man Who changed His Times. <https://lifeworkleadershipjax.org/wp-content/uploads/Wilberforce-A-Man-Who-Changed-His-Times.pdf> (28.6.2018.)
31. Tracy, James D. Desiderius Erasmus: Dutch Humanist and Scholar. <https://www.britannica.com/biography/Desiderius-Erasmus> (26.6.2018.)